

Μνήμων

Τόμ. 1 (1971)

Τ Ο Μ Ο Σ Π Ρ Ο Τ Ο Σ

ΜΝΗΜΩΝ

ΙΩΑΝΝΟΥ Γ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ : 'Η εξέλιξις τῶν τουρκολογικῶν σπουδῶν • ΚΑΤΕΡΙΝΑΣ ΓΑΡΔΙΚΑ : 'Ο 'Αναστάσιος Πολυζωίδης καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασι • ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ Ε. ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗ : Συμβολὴ εἰς τὴν βιογραφίαν τοῦ Πέτρου Στεφανίτση • ΧΡΗΣΤΟΥ Κ. ΛΟΥΚΟΥ : 'Η κατάληξις τῆς Καλαμάτας ἀπὸ τοῦς Μανιάτες (1831) • ΔΕΣΠΟΙΝΑΣ ΚΑΤΗΦΟΡΗ : 'Ο 'Εμμ. Ἀντωνιάδης καὶ τὰ περὶ ἀναμειξιάς του εἰς τὴν πειρατείαν • ΒΑΡΒΑΡΑΣ ΤΣΙΟΥΡΑΚΗ : Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ τῆς μονῆς Ταξιάρχων Αἰγίου • ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΝΤΟΚΟΥ : Zonaticum • ΚΩΣΤΑ Θ. ΛΑΪΠΠΑ : Συμβολὴ εἰς τὴν Καλαβρυτινὴν βιβλιογραφίαν.

Α Θ Η Ν Α Ι 1 9 7 1

Ο ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΑΡΔΙΚΑ

doi: [10.12681/mnimon.393](https://doi.org/10.12681/mnimon.393)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΓΑΡΔΙΚΑ Κ. (1971). Ο ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ. *Μνήμων*, 1, 23–52.
<https://doi.org/10.12681/mnimon.393>

ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΓΑΡΔΙΚΑ

Ο ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΠΟΛΥΖΩΙΔΗΣ
ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Ἡ βιογράφηση τῆς πρώτης φάσεως τῆς ζωῆς τοῦ Ἀναστ. Πολυζωΐδη ἔχει περιορισμένη ἱστορική ἀξία ἂν τὸν ἀντιμετωπίσωμε σὰν δημόσιο ἄνδρα· ἂν ἔχη κάποια σπουδαιότητα εἶναι σὰν περιγραφὴ μιᾶς προσωπικότητος, πού ἀργότερα θὰ ἀναδειχθῆ σημαντικὴ γιὰ τὴν ἀκεραιότητα καὶ τὸ σθένος τῆς. Περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι στῆ δημόσια δράση του, πού ἔχει γιὰ τὸν ἴδιο χαρακτῆρα παραπληρωματικὸ καὶ ἐπουσιώδη, πρέπει νὰ δοθῆ ἔμφαση στὸν Πολυζωΐδη σὰν ἰδιώτη καὶ σὰν μαθητῆ, πού μάλιστα μᾶς παρέχει ἐνδείξεις τῆς ψυχосυνθέσεως καὶ τῆς νοημοσύνης του μέσα ἀπὸ δικά του κείμενα ¹.

Γεννήθηκε στὸ Μελένικο τῆς Μακεδονίας στις 20 Φεβρουαρίου 1802 ἀπὸ εὐπόρους γονεῖς, ἄρχοντες τοῦ τόπου ²· εὐνοήθηκε στὴν ἐκπαίδευσή του, στὴν ὁποία πρέπει νὰ ἔδωσαν μεγάλη σημασία οἱ γονεῖς του. Γιὰ τὸν πρῶτο του δάσκαλο Ἀδὰμ Ζαπέκο ἀπὸ τὸ Μέτσοβο, μαθητῆ τοῦ Δημ. Βαρδάκα, φίλο καὶ συμμαθητῆ τοῦ Νεοφύτου Δούκα ³, ἐκφράζεται ἐπαινετικά στὰ «Νεοελληνικά» του ⁴. Ἀπὸ τὸν οἰκοδιδάσκαλό του Χριστόφορο Φιλητᾶ ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα, μαθητῆ τοῦ Ψαλίδα, ἐπῆρε μαθήματα λατινικῶν, γεωγραφίας καὶ ἱστο-

1. Τὰ σπουδαιότερα βιογραφικὰ τοῦ Πολυζωΐδη ὑπάρχουν ἐν συντομίᾳ στὸν πρόλογο τῆς ἐκδόσεως τῶν «Νεοελληνικῶν» του μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Πολυζωΐδη, σὰν νεκρολογία ἀπὸ τὸ γαμπρὸ του Δημ. Μανασίδη. Ὁ ἐκδότης τῆς τετρατόμης «Γενικῆς Ἱστορίας» τοῦ Πολυζωΐδη, Κ ρ έ μ ο ς, καὶ ὁ Π. Π έ ν ν α ς στὸ ἄρθρο «Ὁ Μακεδὼν Ἀναστάσιος Πολυζωΐδης ὡς πολιτικός, ὡς δικαστῆς καὶ ὡς ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων», «Σερραϊκὰ Χρονικά», Α', 1953, σ. 565, ἐπαναλαμβάνουν, γιὰ τὴν περίοδο πού μᾶς ἀπασχολεῖ, ὅσα διηγεῖται ὁ Μανασίδης. Βλ. ἐπίσης Ἀπ. Γκιτσδαβίδη, Σελίδες τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, Θεσσαλονίκη 1959, σ. 243 - 50 καὶ Th. Vlachos, Die Geschichte der Byzantinischen Stadt Melenikon, Θεσσαλονίκη 1969, σ 114 - 6.

2. Βλ. Ἀ. Π ο λ υ ζ ω ῖ δ ο υ, Τὰ Νεοελληνικά, Ἀθῆναι 1874 - 1875, Α', σ. δ'.

3. Αὐτόθι.

4. Αὐτόθι, Β', σ. 223 - 4.

ρίας⁵. Τέλος, δάσκαλός του ήταν και ο Κων. Μινωΐδης Μηνάς⁶.

Δέκα έξι έτων, δηλαδή τὸ 1818, χάνει τὸν πατέρα του καὶ φεύγει γιὰ νὰ σπουδάσει στὴ Βιέννη. Ὁ Μανασίδης τὸν ἐμφανίζει νὰ μαθαίνει γερμανικὰ ἐπὶ ἓνα χρόνο καὶ συγχρόνως νὰ σπουδάξει στὸ Πανεπιστήμιο, ὅπου οἱ διαλέξεις δίνονται στὰ λατινικά⁷. Δεδομένου ὅμως ὅτι τὸ πρῶτο του δημοσίευμα στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ», μετάφραση ἀπὸ κείμενο γερμανικό, φέρει ἡμερομηνία 22 Μαρτίου 1818 ἐν Βιέννῃ⁸, μποροῦμε νὰ συμπεράνωμε ὅτι δὲν εἶχε δυσκολίες μὲ τὴ γλώσσα.

Οἱ συνεργασίες του στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1818 δημοσιεύονται στὸ τμήμα τῆς Φυσικῆς καὶ εἶναι σειρὰ μεταφράσεων μὲ θέμα τὸ ζωικό μαγνητισμὸ καὶ τὴ θεραπευτικὴ του ἀξία. Ἡ θεωρία τοῦ ζωικοῦ μαγνητισμοῦ εἶχε εὐρεῖα διάδοση, ὅπως φαίνεται, στὴν ἰατρικὴ σκέψη τῆς ἐποχῆς στὴ Γερμανία καὶ τὴ Γαλλία. Τὸ θέμα αὐτὸ παρουσιάζεται σὰν φυσικοφιλοσοφικὴ θεωρία μὲ ἐφαρμογὴ στὴν ἰατρικὴ, ὁ δὲ Πολυζωΐδης, φοιτητῆς στὰ 16 του χρόνια, εἶναι θερμὸς ὑποστηρικτῆς τῆς. Πιστεύει δὲ ὅτι, δημοσιεύοντας τὶς μεταφράσεις του, βοηθεῖ τοὺς ὁμογενεῖς του στὴν πρόοδο, ποὺ προσπαθοῦν νὰ ἐπιτελέσουν μὲ τὴ βοήθεια τοῦ ὀρθοῦ λόγου⁹. Εἶναι φανερὸς ὁ ἐνθουσιασμὸς ἐνὸς πνεύματος, ποὺ καταπιάνεται μὲ κάτι νέο¹⁰. Ἀλλὰ δὲν παύει ἀπὸ τὸ νὰ

5. Αὐτόθι, Α', σ. ε', Β', σ. 224.

6. Ὁ Μινωΐδης Μηνάς εἶναι ὕμνητῆς τοῦ Καποδίστρια καὶ σφοδρὸς ἀντιφαναριωτικὸς καὶ ἀντιμαυροκορδατικὸς λιβελλογράφος. Βλ. Κ. Μινωΐδου Μηνά, *La Grèce Constituée*, Paris 1836 καὶ τοῦ αὐτοῦ, Ἑλεγχος Προδοτῶν ἢ Πραγματικὸς πρὸς τοὺς Ἑλληνας, Παρίσι 1831. Μαθητῆς καὶ δάσκαλος συναντήθηκαν ἀργότερα στὸ Παρίσι· ὁ Μηνάς ὅμως καταφέρεται ἐναντίον τοῦ Πολυζωΐδη μὲ φανερὲς ὑπερβολὲς καὶ τὸν κατηγορεῖ γιὰ ἀπειθεία πρὸς τὶς συμβουλὲς τοῦ δασκάλου του καὶ γιὰ ἀχαριστία πρὸς τὸν Κυβερνήτη.

7. Βλ. Ἄ. Πολυζωΐδου, ἐνθ' ἀν., σ. ε'.

8. Βλ. «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 7, σ. 125 - 136.

9. Βλ. «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 9, σ. 182.

10. Μὲ τὴ σειρὰ τὰ δημοσιεύματα αὐτὰ εἶναι: μετάφραση τοῦ *Eschennemyer*: Σκέψεις γενικαὶ περὶ τοῦ Ζωικοῦ Μαγνητισμοῦ καὶ Ὁργανικοῦ Αἰθέρος, «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 7, σ. 125 - 136. Δημοσιεύεται μόνο τὸ πρῶτο μέρος· τὸ ἀφήνει ἡμιτελὲς γιὰ νὰ δημοσιεῦση τοῦ *Nasse*: Περὶ τοῦ Αἰτίου τῆς Ζωικομαγνητικῆς Ἐπιρροίας, ποὺ θεωρεῖ περισσότερο προσιτὸ καὶ κατανοητὸ στὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ τοῦ «Λογίου Ἑρμοῦ», Α. Ἑ., 1818, τ. 9, σ. 181 - 188. Κατόπιν: *P. G. Van Gherst*: Ἐκθεσις περὶ τοῦ Ζωικοῦ Μαγνητισμοῦ, Α. Ἑ., 1818, τ. 14, σ. 349 - 359, διατριβὴ περὶ τοῦ Δαιμονίου τοῦ Σωκράτους καὶ ἄλλων περιφῆμων ἀνδρῶν, αὐτόθι, τ. 15, σ. 404 - 407, καὶ ἀνακοίνωση περιπτώσεως θεραπείας σκληρύνσεως τοῦ ἥπατος μῆς γυναικὸς ὑπὸ *DeLausanne*, αὐτόθι, σ. 407 - 409· τέλος, Περὶ ὄξυδερκείας τῶν Ὑπνοβατῶν ὑπὸ *Ducommun*, αὐτόθι, τ. 18, σ. 505 - 508 καὶ Θεραπεία περιπλεγμένης τινὸς χρονικῆς ἀσθενείας ὑπὸ *DeLausanne*, αὐτόθι, σ. 508 - 511.

ὑπενθυμίζη στοὺς ἀναγνώστες του ὅτι ἡ δουλειά του δὲν ἔχει τὴν ἀπαραίτητη συνέπεια γιατί εἶναι πάρεργο στίς *περὶ τὸ ἔργον του ἀσχολίες*», δηλαδή στίς σπουδές του στὸ Πανεπιστήμιο¹¹.

Στὴ Βιέννη μένει σχεδὸν δύο χρόνια¹² καὶ ἀπὸ ἐκεῖ πηγαίνει στὸ Göttingen μαζί με τὸν Μαῦρο, τὸν Θεόκλητο Φαρμακίδη, τὸν Ἀσώπιο καὶ ἄλλους στὰ τέλη τοῦ 1819, ὅπου βρίσκουν τὸν Γ. Ψύλλα, ποὺ ἔχει ἔλθει ἀπὸ τὴν Ἰένα ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ φθινοπώρου¹³.

Ἀπὸ τὸ Göttingen ὁ Πολυζωίδης ἐξακολουθεῖ νὰ στέλνῃ συνεργασίες στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ», αὐτὴ τὴ φορά με περιεχόμενο ἱστορικὸ καὶ φιλοσοφικὸ¹⁴. Μαζί με τὸν Μαῦρο φεύγει καὶ ἐγκαθίσταται στὸ Βερολίνο τὸ χειμῶνα τοῦ 1820/21, στίς ἀρχές τοῦ χειμερινοῦ ἑξαμήνου¹⁵.

Γιὰ τὴ φύση τῶν σπουδῶν του ἔχομε πληροφορίες ἀπὸ τὸν ἴδιο. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1824 ζητεῖ ἀπὸ τὸν Γ. Κουντουριώτη διευκολύνσεις γιὰ νὰ πάη στὸ Παρίσι καὶ νὰ *«ἐξακολουθήσῃ τῶν πολιτικῶν μαθημάτων τὴν σπουδὴν»* του¹⁶, δηλαδή νὰ συνεχίσῃ σειρά μαθημάτων, ποὺ εἶχε ἀρχίσει στὴ Γερμανία. Σὲ γράμμα πάλι πρὸς τὸν Γ. Κουντουριώτη τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1826 γράφει σαφῶς γιὰ τὴ φάση αὐτὴ τῶν σπουδῶν του:

11. Βλ. «Λόγιος Ἑρμῆς», 1818, τ. 14, σ. 350. Στὸ τετράδιο τῆς 1ε' Ὀκτωβρίου, ἀρ. 20, σ. 549, ὑπάρχει ἡ ἀνακοίνωση ὅτι τὴ σειρά τῶν περὶ μαγνητισμοῦ ἀρθρῶν τοῦ Πολυζωίδη θὰ συνεχίσῃ ὁ Διονύσιος ὁ ἐκ Ζαγορίου· ὁ Πολυζωίδης περιγράφεται ὡς *«ἀποκλέπτων ἐκ τῶν μαθημάτων του καιρὸν πρὸς χάριν καὶ ὄφελος τοῦ γένους»*.

12. Πρβλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἀν., σ. ε'.

13. Βλ. Δ. Γατοπούλου, Ἀπομνημονεύματα Γ. Ψύλλα, «Νέον Κράτος», 1940, σ. 665. Ὁ Ψύλλας ἀναφέρει στὰ Ἀπομνημονεύματά του τὸν Πολυζωίδη πάντοτε μαζί με τὸν Μαῦρο· εἶναι φίλοι καὶ συμμαθητὲς καὶ ταξιδεύουν μαζί. Διηγεῖται ὁ Ψύλλας ὅτι οἱ δύο φίλοι κάποτε συνάντησαν κάποια δυσκολία σὲ ἓνα ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ κείμενο, τὴν ὁποία, διορθῶνοντας ἓνα τυπογραφικὸ λάθος, ἔλυσε ἀμέσως ὁ Ψύλλας. Ἀνάμεσά τους, λέει, δημιουργήθηκε κάποια διάσταση, ἐπειδὴ αἰσθάνθηκαν μειωμένοι ἀπέναντί του, ἀλλὰ γρήγορα συμφιλιώθηκαν ὁ Ψύλλας καὶ ὁ Μαῦρος. Αὐτόθι, σ. 663.

14. Ἡ πρώτη με ὑπογραφή 20 Νοεμβρίου 1819, δημοσιεύεται στὸ τμήμα τῆς φιλολογίας καὶ εἶναι μετάφραση ἀποσπάσματος ἀπὸ γερμανικὸ σύγγραμμα τοῦ Herd er: Ἐξασκήσεις τῶν Ἑλλήνων περὶ τὰς Ἐπιστήμας· πραγματεύεται γιὰ τὸ ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ πνεῦμα, Λ. Ἑ., 1820, τ. 4, σ. 104 - 114. Ἡ δευτέρα δημοσιεύεται σὲ δύο συνέχειες στὸ τμήμα τῆς παλαιᾶς γεωγραφίας· εἶναι μετάφραση ἀπὸ τὴ Γερμανικὴ Γενικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία τῶν Ἐπιστημῶν καὶ Τεχνῶν καὶ ἐπιγράφεται «Περὶ Ἀλεξανδρείας καὶ Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς»· τὸ περιεχόμενο εἶναι ἱστορικὸ καὶ φιλοσοφικὸ καὶ ὑπογράφεται ἐκ Γοττίγγης 1820, Ἀπριλίου 20, Λ. Ἑ., 1820, τ. 15, σ. 421 - 433 καὶ τ. 16, σ. 461 - 472.

15. Βλ. Δ. Γατοπούλου, ἐνθ' ἀν., σ. 666.

16. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, Ἀρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, Ἀθήναι - Πειραιεύς 1920 - 1927, Β', σ. 478 - 9.

«Ἀφοῦ τετραετίαν ὀλόκληρον ἐνησχολήθην εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἱατρικῶν μαθημάτων, ἀναγκασθεὶς νὰ διακόψω αὐτὴν πρὸς καιρὸν διὰ τὰ ἐκπληρώσω μεγαλύτερα πρὸς τὴν κατὰ τῆς τυραννίας ἐγερθεῖσαν πατρίδα μου χρέη, στοχάζομαι ὅτι εἶναι καιρὸς νὰ ἐπιστρέψω εἰς τὸ πρῶτον μου ἔργον, καθ' ὅσον ἢ εἰς τὴν Ἑλλάδα περαιτέρω διατριβὴ μου εἶναι πάντῃ περιττὴ καὶ δύο χρόνων ἀκόμη εἰς τὴν ἱατρικὴν τέχνην ἐνασχόλησις ἤμπορεῖ νὰ με καταστήσῃ ἱκανὸν διὰ τὰ φανῶ ὠφελιμότερος, παρ' ὅ,τι εἶμαι τώρα, εἰς τὸ ἔθνος μου»¹⁷. Οἱ δύο αὐτὲς πληροφορίες δὲν εἶναι ἀντιφατικές, διότι μπορεῖ νὰ συνδυάσῃ στίς σπουδὲς του τὴν ἱατρικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ, μὲ μεγαλύτερη ἔμφαση στὴν ἱατρικὴ. Ἄλλωστε τὰ ἄρθρα του στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1818 δείχνουν ὅτι ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἱατρικὴ, ἐνῶ τὸ ἐπεισόδιο μὲ τὸν Ψύλλα μᾶς φανερῶνει τὴν ἐνασχόλησή του μὲ τὰ ἀρχαῖα γράμματα, καὶ ἡ δευτέρη σειρὰ μεταφράσεων στὸ «Λόγιο Ἑρμῆ» ἀποκαλύπτει τὴν ἐξοικειώσή του καὶ συνάφειά του μὲ φιλοσοφικὲς θεωρίες καὶ μὲ τὴν ἱστορία, σχέσεις πιθανὲς μιὰ πού ἀσχολεῖται μὲ τὴν πολιτικὴ. Γενικὲς καὶ διαφωτιστικὲς πληροφορίες γιὰ τὶς σπουδὲς τῶν Ἑλλήνων στὸ ἐξωτερικὸ δίνει ὁ Σ. Τρικοῦπης στὴν ἱστορία του : «Ὅσοι τῶν Ἑλλήνων ἐπαιδεύοντο, ἐδιδάσκοντο κυρίως γραμματικὰ ἢ ἱατρικὰ, ὀλίγοι δὲ φιλοσοφικὰ καὶ οὐδεὶς νομικά, διότι ὅπου ἐβασίλευε τὸ κοράνιον καὶ ἐδίκαζε καθῆς, ἢ ἐπιστήμη τοῦ δικαίου δὲν ἐχρησίμευεν. Οἱ δὲ Ἕλληνες, οἱ λεγόμενοι Φαναριῶται, ἐξ αἰτίας τῆς πολιτικῆς θέσεώς των πρὸς τὴν Πύλῃν καὶ πρὸς τὰς Βλαχομολδανικὰς ἡγεμονίας, ὡς κατεῖχον καὶ ἐνέμοντο, κατεγίνοντο εἰς κτήσιν γενικωτέρων πολιτικῶν γνώσεων· ἀλλὰ καὶ αἱ γνώσεις αὐτῶν ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄχι πολλὰ βαθεῖαι, διότι τοιαῦται δὲν ἐχρησίμευον ἐν κράτει ὅπου τὰ κινουῦντα τὴν πολιτικὴν ἦσαν ἢ ραδιουργία, ἢ αἰσχροκέρδεια καὶ ἢ ἐπιρροὴ ἐνὸς καφεκεραστοῦ, ἢ ἐνὸς κουρέως, καὶ ὅπου οἱ διαπρέποντες εἶχαν πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὸν βρόχον, τὴν μάχαιραν, τὸ κώνιον, τὴν ἐξορίαν καὶ τὴν δήμευσιν»¹⁸. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ στενὸ πλαίσιο θὰ εἶχε καὶ ὁ Πολυζωΐδης τὴν εὐκαιρία νὰ ἐπιλέξῃ τὰ θέματα τῶν σπουδῶν του. Ὅπως δὲποτε καὶ τώρα καὶ ἀπὸ τὴ μετέπειτα συγγραφικὴ του δράση φαίνεται ἡ κλίση τοῦ πνεύματός του πρὸς τὰ θεωρητικὰ· ἡ ἱατρικὴ ὅμως παρέχει χειροπιαστὴ τὴ συμβολὴ τῆς σὲ ὅποιον θέλει νὰ προσφέρῃ στὸ ἀναγεννώμενο ἔθνος του.

17. Βλ. Κ. Δ ι α μ ἄ ν τ η, Ἄρχεῖα Λαζάρου καὶ Γεωργίου Κουντουριώτου, Ἀθήναι 1967 - 1968, Ζ', σ. 318.

18. Βλ. Σ. Τ ρ ι κ ο ῦ π η, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, ἐκδ. 1925, Β', σ. 73.

Καθ' ὅλες τὶς ἐνδείξεις δὲν εἶχε ὑποτροφία τῆς Φιλομούσου Ἐταιρίας¹⁹. ἄλλωστε ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ δὲν φαίνεται νὰ εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ ὑποτροφία : οἱ γονεῖς τοῦ ἦταν εὐποροί. Ὁ Πολυζωίδης φαίνεται νὰ γνωρίζη τὰ σχετικὰ μὲ τὴ Φιλόμουσο Ἐταιρία ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι ἦταν ὑπότροφός τῆς· οἱ συμμαθητὲς τοῦ ἦταν ὑπότροφοί καὶ ὅπωςδὴποτε πολλὰ ἀπὸ τὶς γνώσεις τοῦ ὀφείλονται στὴν προσωπικὴ τοῦ ἔρευνα σὰν ἱστορικοῦ²⁰.

Ἡ ἔκρηξη τῆς ἐπανάστασεως βρίσκει τὸν Πολυζωίδη, τὸν Μαῦρο καὶ τὸν Ψύλλα στὸ Βερολίνο. Πρῶτος, κατὰ τὰ λεγόμενα τοῦ Ψύλλα, ὁ ἴδιος, δεύτερος ὁ Μαῦρος, ἀποφασίζουν νὰ συμμετάσχουν στὸν ἀγῶνα· προσπαθοῦν νὰ συμπαρασύρουν καὶ τὸν Πολυζωίδη «ἀλλ' οὗτος, ἀδρανοῦς ὢν χαρακτηῖρος, ἀνθίστατο, ἕως ὅτου οἱ ἐν Γοττίγγη ὁμογενεῖς μαθηταὶ μᾶς ἔγραψαν ἐπιστολὴν» καὶ συνεννοοῦνται νὰ συναντηθοῦν στὴ Λειψία, ὅπου θὰ ἀποφασίσουν νὰ ἀκολουθήσουν «κατὰ γενικὴν ἀπόφασιν, ὅπου ἤθελε φανῆ ὅτι δυνάμεθα νὰ φανῶμεν χρήσιμοι εἰς τὴν πατρίδα». Συνεχίζει : «Κατέβημεν τότε εἰς Λειψίαν. Εὔρομεν τοὺς ἐκ Γοττίγγης συμμαθητάς μας· ἤλθομεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν τὴν ἡμέραν τῶν Βαΐων· καὶ ὅτε ὁ ἱερεὺς μᾶς ἐνεχείριζε, κατὰ τὸ ἔθιμον, τὸν κλάδον τῆς δάφνης, ἔλεγεν εἰς ἕκαστον ἐξ ἡμῶν : «τοῦτο ἔστω δι' ὑμᾶς τὸ σύμβολον τῆς νίκης». Ἀποφασίζουν μέσφ Βιέννης νὰ συναντήσουν τὸν Ἀλ. Ὑψηλάντη στὴ Ρουμανία καὶ νὰ ἀγωνισθοῦν ἐκεῖ. «Τοῦτο δὲ καὶ ἐπράξαμεν, διαβαίνοντες 15 Ἑλληνας μαθηταὶ ἐν θριάμβῳ διὰ Δρέσδης καὶ Πράγας καὶ πολλῶν ἄλλων πόλεων, κωμοπόλεων καὶ πολιχνίων παρακολουθούμενοι καὶ θαναμαζόμενοι ὑπὸ τῶν κατοίκων»²¹.

Ὁ Πολυζωίδης ἐγκαταλείπει τὶς σπουδὲς τοῦ καὶ εἰσέρχεται στὸν

19. Σημαντικὲς εἶναι οἱ πληροφορίες τοῦ Γ. Ψύλλα γιὰ τὴ δικὴ τοῦ ὑποτροφία. Οἱ πολὺ συχνὲς μετακινήσεις τῶν ὑποτρόφων ἀπὸ Τεργέστη, Βιέννη στὴν Ἰένα, Γοττίγγη καὶ Ἰταλία γίνονται κατόπιν διαταγῆς τῆς Ἐταιρίας μέσφ Καποδίστρια καὶ Γ. Σταύρου. Ὁ Ψύλλας τὶς ἀποδίδει στὴν τεταμένη πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς Κ. Εὐρώπης — λόγφ ἰδίως τοῦ Γερμανικοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ τῆς Ἰερᾶς Συμμαχίας — καὶ στὸ φόβο τῆς παρουσίας τῶν Ἑλλήνων. Οἱ μετακινήσεις αὐτὲς εἶναι ἐπιζήμιες γιὰ τὶς σπουδὲς τοῦ· γι' αὐτὸ προτιμᾷ νὰ ἀκολουθήσῃ τὰ βήματα τοῦ Πολυζωίδη καὶ τοῦ Μαῦρου, προφανῶς ἐπειδὴ αὐτοί, χωρὶς τὴ δέσμευση τῆς ὑποτροφίας, κινοῦνται περισσότερο ἄνετα. Ὁ Πολυζωίδης καὶ ὁ Μαῦρος πηγαίνουν τὸ χειμῶνα τοῦ 1820/21 στὸ Βερολίνο· ὁ Ψύλλας τοὺς συναντᾷ στὶς ἀρχὲς τῆς ἀνοίξεως. Βλ. Δ. Γ α τ ο π ο ὄ λ ο υ, ἐνθ' ἄν., σ. 666.

20. Ὁ Πολυζωίδης πάντως πιστεύει στὴ φήμη ὅτι ἡ Φιλικὴ κατάγεται ἀπὸ τὴ Φιλόμουσο, ὅπως διέδιδαν οἱ Φιλικοί—καὶ αὐτὸ μέχρι τέλους τῆς ζωῆς τοῦ. Βλ. Ἁ. Π ο λ υ ζ ω ἰ δ ο υ, ἐνθ' ἄν., Β', σ. 179 - 183.

21. Βλ. Δ. Γ α τ ο π ο ὄ λ ο υ, ἐνθ' ἄν., σ. 666 - 7.

άγωνα με επιφυλάξεις. Οί τρεις σπουδαστές από τὸ Βερολίνο φθάνουν στὴ Λειψία Κυριακὴ τῶν Βαΐων 15 Ἀπριλίου· συναντοῦν τοὺς 11 Ἑλλήνες σπουδαστές ἀπὸ τὴ Γοττίγγη²². 17 Ἀπριλίου φεύγουν γιὰ τὴ Βιέννη. Ἀπὸ τὴ Λειψία ὁ Πολυζωίδης γράφει πρὸς τὸν Δουδούμη στὴ Βιέννη²³ ρωτῶντας τὸν ἂν ἔλαβε γράμματα καὶ χρήματα, τὰ ὁποῖα περιμένει νὰ ἔλθουν ἀπὸ τὴν Kronstadt²⁴. Διατηροῦν λοιπὸν ἐπαφές μετὰ τὴν κατεύθυνση, πρὸς τὴν ὁποία σκοπεύουν νὰ μεταβοῦν. Στὴ Δρέσδη θεωροῦν τὰ διαβατήριά τους καὶ τὸ πρωὶ τῆς 23 Ἀπριλίου φθάνουν στὴν Πράγα, ὅπου παρακολουθοῦνται πολὺ στενὰ ἀπὸ τὴν ἀστυνομία. Σὰν λόγῳ τῆς διακοπῆς τῶν σπουδῶν τους καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τους ἐπινοοῦν τὴ διακοπὴ τῶν χρηματικῶν ἐνισχύσεων, ποὺ ἐλάμβαναν ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν ἀνησυχία τους γιὰ τοὺς συγγενεῖς τους ἐξ αἰτίας τῶν ταραχῶν στὴν πατρίδα τους. Χαράματα τῆς 24 Ἀπριλίου ὁ Πολυζωίδης, ὁ Μαῦρος, ὁ Ψύλλας, ὁ Λιβέριος καὶ 5 ἄλλοι ἀναχώρησαν μετὰ ἀμάξι γιὰ τὴ Βιέννη. Οἱ ὑπόλοιποι εἶχαν φύγει τὴν ἴδια μέρα ποὺ ἔφθασαν²⁵. Ἀπὸ τὴ Βιέννη κατεβαίνουν στὴν Τεργέστη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Πολυζωίδη, ποὺ ἀπὸ τὴ Βιέννη²⁶ ἀναχωρεῖ μόνος γιὰ τὴν Kronstadt, γιὰ νὰ ἐνωθῆ μετὰ τὸν Ὑψηλάντη καὶ νὰ κατεβῆ συντομώτερα στὴν πατρίδα τοῦ Μακεδονία²⁷. Στις 30 Ἰουλίου ὁ Στέφανος Κανέλλος καὶ ὁ Πολυζωίδης εἶναι μαζί στὴν Kronstadt²⁸ καὶ προτίθενται νὰ πάρουν ἀπὸ τὴν Τεργέστη πλοῖο γιὰ τὴν Ἑλλάδα.

22. Ὁ Ἀσώπιος παραμένει στὴ Λειψία καὶ ἔτσι στὴ Βιέννη φθάνουν δέκα τρεῖς. Βλ. Δ. Γ α τ ο π ο ὄ λ ο υ, ἐνθ' ἂν., σ. 729 καὶ Γ. Λ ά ί ο υ, Ἀνέκδοτες ἐπιστολές καὶ ἐγγραφα, Ἀθήνα 1958, σ. 89.

23. Βλ. Γ. Λ ά ί ο υ, ἐνθ' ἂν., σ. 88.

24. Σημερινὴ Brasov, πόλη τῶν Τρανσυλβανικῶν Ἀλπεων, τότε διοικητικὰ στὴν Αὐστρία· ἀπὸ ἐθνογραφικὴ πλευρὰ ὁλόκληρη ἡ Τρανσυλβανία ἔχει ἔντονο Γερμανικὸ στοιχεῖο στὸν πληθυσμὸ τῆς. Βλ. Georges Castellan: *The Germans of Rumania, Journal of Contemporary History*, Vol. 6, No 1, 1971, σ. 52.

25. Βλ. Γ. Λ ά ί ο υ, ἐνθ' ἂν., σ. 89 - 90 : κατάλογος τῶν 13 Ἑλλήνων σπουδαστῶν καὶ ἀναφορὰ τοῦ Φρουραρχείου Πράγας πρὸς τὸ Γενικὸ Διοικητὴ τῆς Βοημίας.

26. Βλ. Δ. Γ α τ ο π ο ὄ λ ο υ, ἐνθ' ἂν., σ. 229· ἐπίσης αὐτόθι, σ. 667, σημ., ὅπου ἀναφέρει ὁ ἐκδότης σὰν αἰτία τῆς ἀποτυχίας τῆς ἐν σώματι μεταβάσεως τῶν ὑποτρόφων στις Παραδουνάβιες Ἡγεμονίες τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1821 τὰ ἀσχηρὰ μέτρα τῶν Αὐστριακῶν ἀρχῶν. Γι' αὐτὸ ἀλλάζουν πορεία καὶ κατεβαίνουν στὴν Ἑλλάδα.

27. Βλ. Ἀ. Π ο λ υ ζ ω ί δ ο υ, ἐνθ' ἂν., Α', σ. στ'.

28. Βλ. Γ. Λ ά ί ο υ, ἐνθ' ἂν., σ. 171, γράμμα Στέφανου Κανέλλου πρὸς Κωνσταντῖνο Κοκκινάκη στὴ Βιέννη.

Δὲν ἔχουν λόγο νὰ μένουν πλέον ἐκεῖ πού ἡ ἐπανάσταση ἔχει σβῆσει ²⁹. Θὰ ἀναχωρήσουν ἀπὸ τὴν Kronstadt τὴν 1 Αὐγούστου, θὰ περάσουν ἀπὸ τὴ Βουδαπέστη ἢ θὰ κατεβοῦν ἀπ' εὐθείας στὴν Τεργέστη γιὰ νὰ προλάβουν τὸ πλοῖο τοῦ Κοκκινάκη στὶς 15, ἢ θὰ προσπαθήσουν νὰ ἀνεφοδιασθοῦν στὴ Βιέννη μὲ χειρουργικὰ ἐργαλεῖα καὶ βιβλία πολιτικῆς θεωρίας : τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὸν ἀγώνα. Πράγματι στὴν Τεργέστη ὁ Πολυζωίδης ἐπιβιβάζεται μαζί μὲ Γερμανοὺς φιλέλληνες σὲ ἓνα θηραϊκὸ πλοῖο γιὰ νὰ ἔλθῃ στὴν Ἑλλάδα. Τὰ δυτικὰ παράλια ὅμως τῆς Πελοποννήσου εἶναι ἀποκλεισμένα ἀπὸ τὸν τουρκικὸ στόλο ³⁰: ἀποβιβάζεται λοιπὸν στὸ Δραγαμέστο ³¹ τῆς Ἀκαρνανίας καὶ κατευθύνεται στὸ Μεσολόγγι ³² (προφανῶς ἀρχῆς Σεπτεμβρίου).

Στὸ Μεσολόγγι ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο, πανίσχυρο στὴν περιοχὴ αὐτῆ, καὶ γίνεται δεκτὸς στὸ ἐπιτελεῖο του. Στὴν ἀρχὴ τελεῖ χρέη ταχυδρόμου-ἀποστόλου τοῦ Πρίγκιπα ³³. Ἡ θέση του πλάι στὸν Μαυροκορδάτο εἶναι ἰκανὴ ἤδη νὰ διαγράψῃ γιὰ μᾶς τὸ μέλλον του : βασικὰ θὰ κρατηθῆ μακριὰ ἀπὸ τὸ πολεμικὸ πεδίο τῆς μάχης, θὰ εἶναι ὅμως θεατῆς στὸ ἐπίκεντρο τῶν πολιτικῶν καὶ διοικητικῶν ὑποθέσεων, ἀπὸ τὴ σκοπιὰ πάντα τοῦ προστάτη του.

Ἀκολουθεῖ τὸν Μαυροκορδάτο στὴ συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου : ἔρχεται μὲ τὸ ἐπιτελεῖο του — ὄχι σὰν πληρεξούσιος ³⁴. Σὰν συμβολὴ του στὶς ἐκδηλώσεις τῆς Συνελεύσεως ἔχομε τὴ σύνταξη τῆς διακηρύξεως, μᾶλλον τοῦ σχεδιάσματος τῆς διακηρύξεως τῆς Α' Συνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου ³⁵, πού ἐκδίδεται τὴν 15 Ἰανουαρίου 1822.

29. 7 Ἰουνίου 1821 : καταστροφή στὸ Δραγατσάνι.

30. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ' ἄν., Β', σ. 46.

31. Βρίσκεται σὲ κόλπο τῆς Δ. παραλίας στὸ ὕψος τοῦ Β. ἀκρωτηρίου τῆς Ἰθάκης.

32. Βλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἄν.

33. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἀλ. Μαυροκορδάτου, Ἀθήναι 1963, I, σ. 63. Τὴν ἐποχὴ αὐτῆ ὁ Μαυροκορδάτος σχεδιάζει τὴν Ἑλληνοαλβανικὴ συνεργασία ἐναντίον τῆς Ἄρτας. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ' ἄν., Β', σ. 76 - 77.

34. Πρβλ. Ἀ. Πολυζωίδου, ἐνθ' ἄν. Τὸ ὄνομά του δὲν εἶναι γραμμένο στὸν κατάλογο τῶν πληρεξουσίων τοῦ Μάμουκα (Βλ. Ἀ. Μάμουκα, Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος, Πειραιεὺς 1839 - 52 Β', σ. 7), εἶναι μακριὰ ἀπὸ τὴν πατρίδα του, χωρὶς πολιτικὴ ἐπιρροή καὶ ἐπὶ πλέον εἶναι μόλις 20 ἐτῶν, ἐνῶ ἀπαιτεῖται ὁ παραστάτης νὰ ἔχῃ συμπληρώσει τὰ 30 χρόνια. Βλ. ἄρθρο ἐ' Προσωρινοῦ Πολιτεύματος τῆς Ἐπιδαύρου, αὐτόθι, σ. 18.

35. Αὐτόθι, σ. 43. Ἀμφισβητήθηκε ἀργότερα ὁ συντάκτης τῆς διακηρύξεως αὐτῆς κυρίως ἀπὸ τὸν Ν. Σηπλιάδη, ὁ ὁποῖος τὴν ἀποδίδει στὸν Καποδίστρια. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Πολυζωίδης σὲ ἀπάντησιν στὸν Σηπλιάδη, ἐπικαλούμενος καὶ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Μαυροκορδάτου, δηλώνει ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ σχεδιάσματος τῆς δια-

Μετά τή συνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου ἡ κυβέρνηση ἐγκαθίσταται στήν Κόρινθο ὅπου τὸ Βουλευτικὸ καὶ τὸ Ἐκτελεστικὸ ἐπαναλαμβάνουν τίς ἐργασίες τους τὴν 31 Ἰανουαρίου. Προσωρινὰ προεδρεύει τοῦ Ἐκτελεστικοῦ ὁ ἀντιπρόεδρος Κανακάρης, γιατί ὁ Μαυροκορδάτος ἀπὸ τὴν Ἐπιδαυρο ἐπλευσε στήν Ὑδρα γιὰ νὰ διαπιστώσῃ ἂν ἀληθεύουν τὰ περὶ προδοσίας τοῦ νησιοῦ στοὺς Τούρκους³⁶. Μὲ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ποὺ δὲν εἶχε συνέχεια ἴσως συνδέεται μία ἀποστολὴ τοῦ Πολυζωΐδη στήν Ὑδρα³⁷. Ἀκολουθεῖ τὸν Μαυροκορδάτο σὰν γραμματέας του εἶναι προσωπικὸς γραμματέας τοῦ προέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καὶ ὄχι ἐπίσημος γραμματέας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ³⁸.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ κινδυνεύει ἡ ἐπανάσταση τῆς Δ. Ἑλλάδος μὲ τὴν κάθοδο τοῦ Χουρσίτ καὶ τοῦ Βρυώνη καὶ μὲ τὴν πολιορκία τῆς Κιάφας. Ὁ Μαυροκορδάτος στέλνεται νὰ διαρρυθμίσῃ τὰ ἐσωτερικὰ τῆς Δ. Ἑλλάδος στὸ Μεσολόγγι· ὀργανώνει τὴν ἐκστρατεία γιὰ τὴ βοήθεια τῆς Κιάφας καὶ ἐκστρατεύει ὁ ἴδιος τὴν 1 Ἰουνίου· ἐγκαθίσταται στὴ Λαγκάδα, στρατόπεδο καὶ τόπο τροφοδοσίας τῶν Ἑλληνικῶν μονάδων στὸ Πέτα· ἐκεῖ παραμένει καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς διεξαγωγῆς τῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἐκεῖ ἐπιστρέφουν καὶ τὸν βρίσκουν οἱ ἠττημένοι τοῦ Πέτα³⁹. Μαζί του εἶναι, σὰν γραμματικοί, ὁ Λιβέριος Λιβερόπουλος καὶ ὁ Πολυζωΐδης⁴⁰. Καθ' ὅλες τίς ἐνδείξεις πῶς κοντὰ σὲ πεδίο μάχης ὁ Πολυζωΐδης δὲν ἔφθασε ποτέ. Κατόπιν ἀκολούθησε τὸν προστάτη του στίς προσπάθειές του νὰ συγκροτήσῃ ἀντίσταση κατὰ τοῦ Βρυώνη, ἀλλὰ οἱ δυσκολίες ἐξ αἰτίας τῆς ἠττας στὸ Πέτα, τῆς προδοσίας τοῦ Βαρνακιώτη καὶ τῆς προελάσεως τοῦ Κιουταχῆ καὶ τοῦ Βρυώνη εἶχαν σὰν ἀποτέλεσμα τὴν ἀποτυχία τῶν ἐγχειρημάτων καὶ τὴν

κηρύξεως κατὰ προτροπὴ τοῦ Μαυροκορδάτου. Βλ. Ἄ. Πολυζωΐδου, Τὰ Ἑλληνικά, Ἀθήναι 1870, Β', σ. 318, σημ. Ἡ ἀποψη τοῦ Ἄπ. Δασκαλάκη, ὁ ὁποῖος ἀποδίδει στὸν Πολυζωΐδη θέση ἀπλοῦ συνεργάτη στὴ σύνταξη τῆς διακηρύξεως δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὴ δήλωση τοῦ Πολυζωΐδη. Βλ. Ἄπ. Δασκαλάκη, Κείμενα - Πηγαί, Ἀθήναι 1966, I, σ. 176. Ἐξ ἄλλου, συγκρίνοντας τὸ κείμενο τῆς διακηρύξεως καὶ τὸ κείμενο τοῦ προλόγου τῆς ἐκδόσεως τοῦ Προσωρινοῦ Πολιτεύματος ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν 1824, βλέπομε μιὰ συγγένεια στὸν τόνο καὶ στὸ ὄφος. Βλ. Ἄ. Πολυζωΐδου, Τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, Μεσολόγγιον 1824, σ. α' - στ'.

36. Βλ. Σ. Τρικούπη, ἔνθ' ἄν., Β', σ. 98.

37. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, ἔνθ' ἄν., σ. 110.

38. Ἡρβλ. Ἄ. Πολυζωΐδου, Τὰ Νεοελληνικά, Α', σ. ζ'.

39. Βλ. Σ. Τρικούπη, ἔνθ' ἄν., Β', σ. 174 - 182. Ἡ ἠττα στὸ Πέτα συνέβη τὴν 4 Ἰουλίου 1822.

40. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, ἔνθ' ἄν., σ. 225.

ἐπιστροφή τους στὸ Μεσολόγγι ⁴¹. Λίγες μέρες μετά, στὶς 25 Ὀκτωβρίου, τὸ Μεσολόγγι βρίσκεται ἀποκλεισμένο ⁴². Καθ’ ὄλη τὴ διάρκεια τῆς πολιορκίας ὁ Μαυροκορδάτος, πολιτικός καὶ στρατιωτικός ἀρχηγὸς τῆς Δ. ‘Ελλάδος, μένει κλεισμένος στὴν πόλη αὐτή, μαζί μὲ τὸ ἐπιτελεῖο τῶν γραμματικῶν του· ἡ πρώτη πολιορκία λοιπὸν ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ βιώματα καὶ τοῦ Πολυζωίδη ⁴³. Τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1822 ἡ πολιορκία λύνεται καὶ ὁ Μαυροκορδάτος σὰν πρόεδρος τοῦ Ἐκτελεστικοῦ καλεῖται νὰ γυρίσῃ στὴν Πελοπόννησο ⁴⁴. Στὴ θέση του σὰν Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῶν στρατιωτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων τῆς Δ. ‘Ελλάδος σκέπτεται νὰ ἀφήσῃ ἀντικαταστάτες : γιὰ τὰ πολιτικὰ τὸν Ἄ. Ζαῖμη καὶ γιὰ τὰ στρατιωτικὰ τὸν Μ. Μπότσαρη ⁴⁵. Φεύγοντας γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν τελευταῖο, διορίζει στὸ Μεσολόγγι ἀναπληρωτὲς του τοὺς γραμματικούς του Γ. Πραϊδῆ, Ἰ. Παπαδάκη καὶ Ἄ. Πολυζωίδη ⁴⁶. Τοὺς δίνει τὴν ἄδεια νὰ ἀνοίγουν τὶς ἐπιστολὲς καὶ νὰ ἀπαντοῦν, νὰ φροντίζουν γιὰ τὶς ὑποθέσεις ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐνέργεια τῆς διοικήσεως, καὶ νὰ τὸν πληροφοροῦν. Πραγματικὰ ἐπὶ ἓνα μῆνα ⁴⁷ οἱ τρεῖς γραμματεῖς διαχειρίζονται τὴν ἀλληλογραφία μὲ τὴν Κεφαλονιά καὶ τὴ Ζάκυνθο, ποὺ ἀφορᾷ τὴ συλλογὴ ἐράνων, τὴν ἐξαργύρωση ἐθνικῶν ὁμολογιῶν καὶ τὸ θέμα τῆς μεταφορᾶς τῶν Σουλιωτῶν, ποὺ ἦσαν στὰ Ἐπτάνησα, στὴ Δ. ‘Ελλάδα ⁴⁸.

Ὁ Πολυζωίδης συνοδεύει τὸν Μαυροκορδάτο γιὰ τὸ Ἄστρος, ὅπου τὸν προσμένουν οἱ πολιτικοὶ σὰν λύση γιὰ τὰ προβλήματα τους ⁴⁹. Στὸ Ἄστρος φθάνουν μετὰ τὴν ἐναρξὴ τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνελεύσεως καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἐκλογή τοῦ Μαυροκορδάτου ὡς ἀρχιγραμματέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ· γιὰ νὰ τὸν τιμῆσῃ ἡ Συνέλευση γιὰ τὴ στάση του στὸ Μεσολόγγι τὸν προῦπάντησε στὸ δρόμο ⁵⁰.

Μέχρι τὴν ἐγκατάσταση τῆς Κυβερνήσεως στὴν Τριπολιτσά καὶ

41. Βλ. Ν. Σ π η λ ι ἄ δ η, Ἐπομνημονεύματα, Ἀθήναι 1851 - 9, 1, σ. 364-5.

42. Βλ. Σ. Τ ρ ι κ ο ὕ π η, ἔνθ’ ἄν., σ. 211 καὶ Ν. Σπηλιάδη, ἔνθ’ ἄν., σ. 486.

43. Βλ. Ἄ. Π ο λ υ ζ ω ἰ δ ο υ, ἔνθ’ ἄν., σ. ζ’.

44. Ἐπίκειται ἡ ἐναρξὴ τῆς Β’ βουλευτικῆς περιόδου.

45. Βλ. Γ. Δ η μ α κ ο π ο ὕ λ ο υ, Ἡ Διοικητικὴ ὀργάνωσις κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, Ἀθήναι 1966, σ. 131.

46. Μὲ διάταγμα τῆς 11 Ἰανουαρίου 1823. Βλ. Ἐ μ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, ἔνθ’ ἄν., II, σ. 311.

47. Αὐτόθι, σ. 373 - 6.

48. Αὐτόθι, σ. 364.

49. Τὴν 1 Ἀπριλίου ὁ Πολυζωίδης στέλνει γράμμα στὸν Παπαδάκη στὸ Μεσολόγγι ἀπὸ τὴ Γαστούνη, ὅπου ἔχουν σταθεμεύσει γιὰ τρεῖς μέρες καὶ ὅπου τοὺς ἔγινε θερμότατη ὑποδοχὴ ἀπὸ τὸ λαό· αὐτόθι, III, σ. 215.

50. Βλ. Σ. Τ ρ ι κ ο ὕ π η, ἔνθ’ ἄν., Γ’, σ. 24.

τὴν ἔναρξιν τῆς Β' βουλευτικῆς περιόδου τὴν 26 Ἀπριλίου⁵¹, ἡ διοίκηση ἀσκεῖται ἀκόμη ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν τῆς Α' περιόδου μὲ πρόεδρο τοῦ Ἐκτελεστικοῦ τὸν Μαυροκορδάτο καὶ γενικὸ γραμματέα τῆς Ἐπικρατείας τὸν Νέγρη στὴν ἔδρα τῆς συνελεύσεως, τὸ Ἄστρος. Ὁ Νέγρης ὅμως εἶναι καὶ γενικὸς γραμματέας τῆς Συνελεύσεως. Προκύπτει λοιπὸν μιὰ παρατυπία: χωρὶς διορισμὸ ἢ ἐξουσιοδότησιν ἄλλη ἀπὸ τὴν προσωπικὴ ἐμπιστοσύνη, νομίζω, τοῦ Μαυροκορδάτου, ὁ Πολυζωίδης ὑπογράφει σὰν γενικὸς γραμματέας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ στὴ θέση τοῦ Νέγρη τὴν 15 Ἀπριλίου⁵².

Αὐτὴ ἡ μοναδικὴ ὑπογραφή τοῦ Πολυζωίδη δὲν ἔχει σοβαρὴ σημασία γιατί δὲν ἀνταποκρίνεται σὲ καμμιά πολιτικὴ ἰσχὺ καὶ ἐπιρροή· εἶναι μόνον γραμματικὸς καὶ προστατευόμενος τοῦ Μαυροκορδάτου. Παραμένει μαζί μὲ τὸν Μαυροκορδάτο, γενικὸ γραμματέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, στὴν Τριπολιτσά, ἔδρα τῆς διοικήσεως⁵³. Γύρω στὶς 20 Ἰουνίου βρίσκεται μὲ τὸν Παπαδάκη καὶ τὸν Πραιῖδη στὸ Μεσσολόγγι⁵⁴, σταλμένος μὲ τοὺς ἄλλους ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο γιὰ νὰ τὸν ἐνημερώσουν γιὰ τὰ πράγματα τῆς Δ. Ἑλλάδος.

Τὸν Ἰούλιο ξεσπᾷ ἡ ἀντίθεση Βουλευτικοῦ - Ἐκτελεστικοῦ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐκλογή τοῦ γενικοῦ γραμματέα τοῦ Ἐκτελεστικοῦ σὰν προέδρου τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ μὲ κεντρικὰ πρόσωπα ἀρχικὰ τὸν Μαυροκορδάτο καὶ τοὺς Κολοκοτρώνη καὶ Δεληγιάννη. Τὸ μὲν Ἐκτελεστικὸ συνεδριάζει στὰ Μέγαρα, τὸ Βουλευτικὸ βρίσκει καταφύγιον στὴ Σαλαμίνα⁵⁵, ὁ δὲ Μαυροκορδάτος μετὰ τὴν παραίτησίν του ἀποσύρεται στὶς 27 Ἰουλίου σὰν ιδιώτης στὴν Ὑδρα, «βαρῦθυμος διὰ τὰς ἐπισυμβάσας περιστάσεις»⁵⁶ καὶ χωρὶς χρήματα οὔτε γιὰ τὰ προσωπικά του ἔξοδα⁵⁷ οὔτε γιὰ τοὺς στρατιῶτες του⁵⁸. Σκοπὸς του εἶναι νὰ ἐκπλεύσῃ ὁ στόλος γιὰ τὴ Δ. Ἑλλάδα καὶ νὰ πάη ὁ ἴδιος ἐκεῖ νὰ ἀγωνισθῇ⁵⁹. Γιὰ νὰ ἐξοικονομήσῃ χρήματα στέλνει στὰ τέλη Αὐγούστου τὸν μὲν Πραιῖδη

51. Βλ. Γ. Δ η μ α κ ο π ο ὄ λ ο υ, ἔνθ' ἀν., σ. 247.

52. Βλ. ΓΑΚ., Συλλ. Βλαχ., Ἐκτελ., φακ. 4. Τὸ ἔγγραφο εἶναι ἓνα πιστοποιητικὸ στὸν Στέφανο Μάνθο ἐκ Ζαγορίου γιὰ τὶς ὑπηρεσίες του.

53. Τὴν 6 Μαΐου ὁ Πολυζωίδης βρίσκεται μαζί μὲ τὸν Πραιῖδη, τὸν Λιβέριο καὶ τὸν Ἄ. Λουριώτη στὴν Τριπολιτσά. Βλ. Ἐμ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, ἔνθ' ἀν., III, σ. 257.

54. Αὐτόθι, σ. 58.

55. Βλ. Σ. Τ ρ ι κ ο ὕ π η, ἔνθ' ἀν., Γ', σ. 33.

56. Βλ. Ἐμ. Π ρ ω τ ο ψ ἄ λ τ η, ἔνθ' ἀν., σ. 509, 513.

57. Αὐτόθι, σ. 516.

58. Αὐτόθι, σ. 510.

59. Αὐτόθι, σ. 513.

στήν Κεφαλονιά ⁶⁰, τὸν δὲ Πολυζωίδη στὰ Καλάβρυτα. Ἐκεῖ ὁ Πολυζωίδης ἔρχεται σὲ ἐπαφή μὲ τὸν Ζαΐμη, κατορθώνει δὲ νὰ πάρῃ 1750 γρόσια γιὰ τὰ προσωπικὰ ἔξοδα τοῦ κύκλου τοῦ Μαυροκορδάτου καὶ γιὰ ἐξόφληση μισθῶν στρατιωτῶν τοῦ καπ. Παναγιώτη Κραββαρίτη καὶ τοῦ Λέλη. Δὲν ἔχει ὅμως λυθῆ τὸ οικονομικὸ τους πρόβλημα. Ἐπιστρέφει στὴν Τριπολιτσά στίς 21 Αὐγούστου ⁶¹. Ἐκεῖ ἔρχονται οἱ δύο προπομποὶ τοῦ Byron, Hamilton Brown καὶ Trelawny, τοὺς ὁποίους συναντᾷ καὶ μὲ τοὺς ὁποίους γευματίζει αὐτὸς καὶ ὁ Λέλης στίς 31 Αὐγούστου ⁶². Τοὺς δύο αὐτοὺς ἀπεσταλμένους προσπαθοῦν νὰ προσελκύσουν οἱ δύο ἀντιμαχόμενες παρατάξεις γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ ἢ κάθε μιὰ τὴν εὐνοια τοῦ Byron καὶ ἐπομένως τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου τοῦ Λονδίνου. Στίς 8 Σεπτεμβρίου φθάνει στὴν Ὑδρα, ὅπου ὁ Μαυροκορδάτος ἔχει τὸ ἐπιτελεῖο του συγκεντρωμένο γύρω του. Ὁ ἴδιος μὲν ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων δὲν μπορεῖ νὰ πάῃ νὰ ἀγωνισθῆ στὴ Δ. Ἑλλάδα, ὅπου τὸν προσκαλοῦν, ὁ δὲ Πολυζωίδης, ὁ ὁποῖος ἐπίσης εἶναι σὲ ἄθλια οικονομικὴ κατάσταση, ἀποφασίζει μαζί μὲ τὸν Λιβέριο νὰ μεταβοῦν στὴν Αἴγινα, ὅπου πιστεύουν ὅτι θὰ ἔχουν λιγώτερα ἔξοδα ⁶³. Ἡ ἔλλειψη χρημάτων εἶναι τὸ συνεχὲς παράπονο τοῦ Πολυζωίδη : ἔχει πουλήσει ὅ,τι εἶχε μαζί του ⁶⁴ καὶ ἔχει δώσει στὸν Πραΐδη τὶς ἐθνικὲς του ὁμολογίες, ἀξίας 650 γροσίων, γιὰ ἐξαργύρωση στὴν Κεφαλονιά, ὑπενθυμίζοντάς του μὲ ἐπανεπιλημμένες παρακλήσεις «*πόσην ἀναργυρίαν*» πάσχει ⁶⁵.

Στὸ ἀπειλούμενο οικονομικὸ ἀδιέξοδο προστίθεται καὶ σειρὰ ἀπὸ θλιβερὰ γεγονότα : ἡ ἀπώλεια τοῦ Μάρκου Μπότσαρη καὶ τοῦ Ἰω. Παπαδάκη ⁶⁶, τέλος δὲ ἡ ὀδυνηρὴ εἶδηση τοῦ θανάτου τῆς μητέρας του στὴ Μακεδονία. Μετὰ ἀπὸ αὐτὸ περιμένει πλέον τὴ δήμευση τῆς περιουσίας του ἀπὸ τὴν τουρκικὴ διοίκηση ⁶⁷.

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐκδηλώνει ὁ Πολυζωίδης τὴν ἐπιθυμία του νὰ γυρίσῃ στίς σπουδὲς του στὸ ἐξωτερικόν. Ἴσως ἡ ἀνεπάρκεια τῶν ἱκανοτήτων του καὶ ἓνα αἶσθημα ὅτι δὲν παρέχει οὐσιαστικὴ προσφορὰ τὸν ἔχει ἀπογοητεύσει. Αἰσθάνεται ἀνέτοιμος καὶ περιττὸς συγχρόνως. Δὲν εἶναι ἀγωνιστής, οὔτε θὰ μπορούσαμε νὰ τὸν ποδμε φιλόδο-

60. Ἐκεῖ βρίσκεται ὁ Byron. Αὐτόθι, σ. 509.

61. Αὐτόθι, σ. 460.

62. Αὐτόθι, σ. 460.

63. Αὐτόθι, σ. 470 καὶ σ. 505-7.

64. Αὐτόθι, σ. 405.

65. Αὐτόθι, σ. 444 καὶ σ. 470.

66. Αὐτόθι, σ. 444.

67. Αὐτόθι, σ. 471.

ξο· άπλώς άπατημένο στις προσδοκίες του⁶⁸. Μετά την άναχώρησή του γράφει στον Πραιδη : «Γνωρίζεις κάλιστα πόσην άπ' άρχής είχα επιθυμίαν νά επιστρέψω εις Εύρώπην, δια νά τελειώσω τών όποίων ήρχισα μαθημάτων τήν σειράν, και είς τινα καιρόν νά φανώ χρησιμότερος παρά τώρα εις τήν Πατρίδα»⁶⁹. Τί έννοει λέγοντας «άπ' άρχής»; Δηλαδή τότε άπογοητεύτηκε ;

Άποφασίζεται νά συνοδεύση τόν Όρλάνδο και τόν Λουριώτη στο Λονδίνο και άπό εκεί νά επιστρέψη στο Παρίσι, τόν τελικό του σκοπό. Ό Μαυροκορδάτος τόν συνιστά στους δύο άντιπροσώπους τής Έλλάδος για τή διαπραγμάτευση του δανείου, για νά ταξιδεύση «άνεξόδως». Ό άρχικός σκοπός λοιπόν τής προσεγγίσεώς του με τους δύο άπεσταλμένους ήταν μόνο νά αναλάβουν εκείνοι τά έξοδα του ταξιδιού του⁷⁰. Ό σκοπός του ταξιδιού άλλιώς είχε όρισθί, άλλιώς πραγματοποιηθήκε, άλλου κατέληξε και άλλιώς τόν έρμήνευσαν μερικοί. Συγκεκριμένα ό Παλαιών Πατρών Γερμανός σε έπιστολή του άπό τήν Άγκόνα προς τόν Δ. Ρώμα στη Βενετία αναφέρει τόν Πολυζωΐδη «λογιώτατο υπάλληλο του Μαυροκορδάτου», σάν τρίτο πληρεξούσιο στη θέση του Ίω. Ζαΐμη· «τί σημαίνει δέ νά μη υπάγη τις τών έντοπίων προκρίτων Πελοποννησίων αλλά λογιώτατος, άγνοώ» διαμαρτύρεται⁷¹.

Στις 14 Νοεμβρίου άναχωρούν και οί τρεις άπό τήν Κέρκυρα⁷². Φθάνοντας στο Λονδίνο οί δύο πληρεξούσιοι έχουν ανάγκη άπό γραμματέα· παρακαλούν τόν Πολυζωΐδη νά τους βοηθήση και τόν κρατούν κοντά τους, άπομακρύνοντάς τον έτσι άπό τόν άρχικό του σκοπό.

68. Το ίδιο θα συμβή κατά τó 1830 όταν, γυρίζοντας άπό τó Παρίσι, άπορίπτει τρεις προσφορές θέσεως άπό τόν Κυβερνήτη σάν άδικες και ταπεινωτικές για τίς ικανότητές του. Πρβλ. διαμαρτυρία του στο Γραμματέα τής Δικαιοσύνης, ΓΑΚ., Γραμμ. Δικαιοσύνης, φακ. 84, 27 Όκτ. 1830. Η πρόθεση του Πολυζωΐδη νά φύγη για σπουδές στην Εύρώπη είναι φανερή και στους άλλους άπό τά μέσα Σεπτεμβρίου 1823. Ό Λέλης σε γράμμα προς τόν Πραιδη εκφράζεται με φθόνο για τήν ευνοια πού έχει κερδίσει ό Πολυζωΐδης, με δυσάρεσκεια πού «ó άρχηγός μας δέν γνωρίζει ουδένός νά είπη τó όχι» και κυρίως παραπονεΐται για τή διάκριση πού έγινε στον Πολυζωΐδη στο θέμα των μισθών και των ένθικών όμολογιών. Βλ. Έ μ. Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η, ένθ' άν., σ. 480.

69. Αύτόθι, σ. 563.

70. Αύτόθι.

71. Βλ. Δ. Κ α μ π ο ύ ρ ο γ λ ο υ, 'Ιστορικόν Άρχείον Δ. Ρώμα, Άθήναι 1901 - 1906, Α', σ. 204.

72. Βλ. Έ μ. Π ρ ω τ ο ψ ά λ τ η, ένθ' άν., σ. 599. 23 Νοεμβρίου περνούν άπό τή Μάλτα, (βλ. Ά. Λ ι γ ν ο ύ, ένθ' άν., Α', σ. 213), 25 Δεκεμβρίου άπό τó Γιβραλτάρ, (αύτόθι, σ. 232), και περι τίς 15/27 Ίανουαρίου 1824 φθάνουν στο Λονδίνο, (αύτόθι, Β', σ. 42).

Ὅπως πληροφορεῖ ὁ ἴδιος «*ἐμείνα εὐχαρίστως καὶ ἀμισθί*»⁷³. Τὸ ὅτι δὲν προηγήθηκε ἐπίσημος διορισμὸς μαρτυροῦν καὶ οἱ δύο πληρεξούσιοι πολὺ ἀργότερα⁷⁴. Τὸ ἀποτέλεσμα ὅμως τῆς ἐμπλοκῆς αὐτῆς ἦταν μεγάλη ἀπώλεια χρόνου γιὰ τὸν Πολυζωίδη.

Γιὰ τὴν παραμονή του στὸ Λονδίνο, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα ὕβριστικὸ σημεῖωμα τοῦ Ὀρλάνδου⁷⁵, δὲν βρῆκα ἄλλες πληροφορίες. Τὸν ξαναβλέπομε νὰ στέλνεται, τελειῶς ξαφνικά, στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴν πρώτη δόση τῶν 40.000 λιρῶν τοῦ δανείου. Τόσο βιαστικὴ ἦταν ἡ ἀπόφαση τῆς ἀποστολῆς του, ὥστε ἐκτὸς ἀπὸ μερικὲς γενικὲς συμβουλές δὲν τοῦ δόθηκαν πλήρεις ὁδηγίες, μὲ ἀποτέλεσμα οἱ Ἕλληνες ἰθύνοντες καὶ ἐνδιαφερόμενοι στὴν πατρίδα νὰ μείνουν μὲ πολλὰ κενὰ στὸ θέμα τῆς συνάψεως τοῦ δανείου⁷⁶. Οἱ ὁδηγίες ποὺ πῆρε ὁ Πολυζωίδης ἦταν γενικὰ νὰ τοὺς διαφωτίσει γιὰ ὅσα, γιὰ λόγους ἀσφαλείας, δὲν μπορούσαν νὰ γραφοῦν⁷⁷, καὶ εἰδικότερα νὰ ὑπογράψουν τὸ συμφωνητικὸ καὶ νὰ τοὺς συμβουλευθῇ ἀναφορικὰ μὲ τρόπους στενωτέρας οἰκονομικῆς προσεγγίσεως μὲ τὴν Ἀγγλία⁷⁸. Ἐπὶ πλέον συνοδεύει τὸν Ἄγγλο φιλέλληνα Blaquiere, τὸν ὁποῖον ὑποπτεύονται οἱ Ἕλληνες σὰν ὄργανο τοῦ Bowring· ὁ Πολυζωίδης πρέπει νὰ ἐνημερώσῃ τὴ Διοίκηση πάνω σ' αὐτὸ τὸ θέμα⁷⁹. Ἐπιβιβάζονται στὸ πλοῖο Florida καὶ ἀποπλέουν στίς 23/4 Ἀπριλίου 1824⁸⁰. Μετὰ ἀπὸ ἓνα ἄνετο ταξίδι, ποὺ συνετέλεσε στὴν αἰσιόδοξη διάθεση τοῦ Πολυζωίδη⁸¹, τὸ πλοῖο ἐφθάσε στὴ Ζάκυνθο στίς 12/24 Ἀπριλίου. Ἡ ὑποδοχὴ ποὺ τοῦ ἐγίνε ἦταν περισσότερο ἀπὸ ἐνθουσιώδης: «*ὄλη ἡ Ζάκυνθος μὲ ὑπεδέχθη ὡς δευτέρου Μεσσιάν*». Οἱ ἀρχὲς τοῦ φέρθηκαν φιλικὰ καθὼς καὶ οἱ τραπεζίτες Ἰωάννης Λογοθέτης καὶ Σαμουὴλ Barff, στοὺς ὁποίους ἄφησε τὰ χρήματα φεύγοντας γιὰ τὸ Ναβαρίνο μὲ σκοπὸ νὰ συναντήσῃ τὴ Δι-

73. Αὐτόθι, σ. 478.

74. Βλ. Ἰω. Ὀρλάνδου - Ἀ. Λουριώτου, Ἀπολογία, Ἀθήναι 1839 - 40, 1, σ. 69 - 70.

75. Κατωτέρω, σ. 36.

76. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἄν., Β', σ. 223, 294· E. Dallegio, Les Philhellènes et la guerre de l' Indépendance—138 lettres inédites de J. Orlando et A. Louriotis, Athènes 1949, σ. 73.

77. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἄν., σ. 154.

78. Βλ. κατωτέρω, σ. 38.

79. Βλ. Ἀ. Λιγνάδη, Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς Ἀνεξαρτησίας, Ἀθήναι 1970, σ. 189· πρβλ. αὐτόθι, σ. 165, 171, 188. Ὁ J. Bowring ἦταν ἐπιχειρηματίας, γραμματέας τῆς ἐν Λονδίῳ Φιλελληνικῆς Ἐταιρίας.

80. Αὐτόθι, σ. 190. Πρβλ. Ἰω. Ὀρλάνδου - Ἀ. Λουριώτου, ἐνθ' ἄν., 1, σ. 40.

81. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/37, Ναύπλιο, 10 Ἰουνίου 1824.

οίκηση. Φιλοξενείται στο σπίτι του Σπύρου Βιτάλη⁸². Τò πρωί τῆς 13/25 Ἀπριλίου συναντᾶ στο λιομοκαθαρτήριο τῆς Ζακύνθου τὸν Ἰωάννη Ζαΐμη, πὸν πρόκειται νὰ ἀναχωρήσῃ γιὰ τὸ Λονδίνο⁸³ καὶ τὸ ἀπόγευμα φεύγει μὲ βάρκα γιὰ τὸ Ναβαρίνο⁸⁴.

Τὴν ἐπόμενη μέρα ἀπὸ τὸ Ναβαρίνο ἀπευθύνει ἀνακοίνωση τῆς ἀφίξεώς του στὰ τρία ναυτικά νησιά μὲ τὴν ὑπόσχεση ὅτι τὰ χρήματα θὰ διατεθοῦν γιὰ τὸ θαλάσσιο ἀγώνα· ἔτσι οἱ νησιῶτες θὰ ἀνακουφισθοῦν ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες οἰκονομικὲς θυσίες. Ἡ ἔμφαση στὸ θαλάσσιο ἐξοπλισμό, ὑπαγορευόμενη ἀπὸ τὶς πολεμικὲς ἀνάγκες, θὰ δόθηκε σὰν ἐντολὴ στὸν Πολυζωΐδη ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ στὸ Λονδίνο βάσει τῆς γραμμῆς καὶ τῶν σκοπῶν τῆς Διοικήσεως⁸⁵. Στὸ χερσαῖο ταξίδι, διασχίζοντας τὴν Πελοπόννησο, γράφει ὅτι ἐκινδύνευσε ἡ ζωὴ του «ἀπὸ τοὺς ἀντιπατριώτας» πὸν κυριαρχοῦσαν τότε ἐκεῖ⁸⁶. Τὰ μεσάνυχτα τῆς 19/20 Ἀπριλίου φθάνει στὴν ἔδρα τῆς Διοικήσεως στοὺς Μύλους μὲ τὰ ἔγγραφα καὶ τὸ συμφωνητικὸ τοῦ δανείου. Εἶναι ἐφοδιασμένος μὲ συστατικὰ γράμματα τοῦ Ὁρλάνδου καὶ τοῦ Λουριώτη, τὰ ὁποῖα ὁμως ἀκυρώνει τὸ ἐξῆς σημείωμα τοῦ Ὁρλάνδου, γραμμένο στὰ ἀρβανίτικα, πρὸς τὸ γαμπρὸ του Γ. Κουντουριώτη, τὸ ὁποῖο ὁ ἴδιος ὁ Πολυζωΐδης μετέφερε καὶ ἐπέδωσε : «*Τοῦτον, ὁ ὁποῖος σοῦ δίδει τὸ γράμμα, δὲν εἶχαμε τόσην ἀνάγκην νὰ τὸν ἐστέλλαμεν διότι ἡμεῖς σᾶς τὰ γράφομεν ὅλα εἰς τὸ γράμμα· ἀλλὰ τὸ ἐκάμαμεν διὰ νὰ ξεφορτωθοῦμεν ἕνα τέτοιον παληάνθρωπον πὸν μᾶς ἐφόρτωσε αὐτὸς ὁ μαῦρος (δηλ. Μαυροκορδάτος) καὶ τὸν ἤθελε καὶ ὁ Λουριώτης· διότι ἐγὼ δὲν τὸν ἤθελα, ἐπειδὴ τοὺς ἐγνώρισα τοὺς λογιωτάτους. Ἐγνωρίσθη ἐδῶ μὲ τὸν ἀδελφόν ἐκείνου τοῦ Τέλη, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀδελφὸς εἶναι νυμφευμένος εἰς Μάλταν, καὶ ἔγινε τοῦ*

82. Δὲν ἔχει βέβαιη γνώση γιὰ τὴν ἔδρα της, ὅσο βρίσκεται στὴ Ζάκυνθο· νομίζει ὅτι εἶναι στὸ Κρανίδι. Προτιμᾷ τὸ δρόμο τοῦ Ναβαρίνου ἀπὸ αὐτὸν τῆς Γαστούνης γιατί «*ἐκεῖ εἶναι ἀκόμη λείψανα τινὰ Κολοκοτρωνικῆς καὶ Σιωνικῆς ἐπιρροῆς*». Φυσικὰ ἀναγνωρίζει τὴν Κυβέρνηση τοῦ Κρανιδιοῦ. Ἐκεῖνες τὶς μέρες ἡ Διοίκηση βρισκόταν στοὺς Μύλους Ναυπλίου, τὰ στρατεύματά της πολιορκοῦσαν τὸ Ναῦπλιο καὶ βρισκόνταν πολιορκημένα στὴν Τριπολιτσά. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἔνθ' ἀν., Γ', σ. 75.

83. Τὴν ἴδια μέρα γράφει τὸ γράμμα πρὸς τοὺς δύο ἄλλους Ἑλληνες ἀντιπρόσωπους δίνοντάς τους αὐτὲς καὶ ἄλλες πληροφορίες.

84. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Στ/91, Ζάκυνθος, 25 Ἀπριλίου 1824.

85. Βλ. Ἀ. Χ' Ἀναργύρου, Τὰ Σπετσιωτικά, Ἀθῆναι, Πειραιεὺς 1861, 1925 - 1926, 1, σ. 325. Οἱ Σπετσιῶτες πρόκριτοι, μόλις ἔμαθαν τὴν ἀφίξιν τῶν χρημάτων, λόγῳ τῶν κρίσιμων περιστάσεων στὴ θάλασσα, βιάζονται νὰ ὑποβάλουν στὴ Διοίκηση τὶς ἀπόψεις τους· γι' αὐτὸ στέλνουν στὶς 20 Ἀπριλίου τὸν Ἀνδρέα Σκλιᾶ. Αὐτόθι, 3, σ. 380. Βλ. καὶ Ἀ. Λιγνίου, ἔνθ' ἀν., σ. 228.

86. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/98, Μεσολόγγι, 17 Αὐγούστου 1824.

διαβόλου. Μὴ δίδετε προσοχὴν εἰς τὸ συστατικὸν γράμμα, τὸ ὁποῖον τοῦ ἐδώσαμεν· εἰπὲ τὰ μυστικά καὶ εἰς τοὺς ἄλλους φίλους, διὰ τοὺς ὁποίους τοῦ ἔχομεν δώσει γράμματα. Αὐτὸ τὸ ὁποῖον γράφομεν εἰς τὸ πρὸς τὴν Διοίκησιν γράμμα, ὅτι μᾶς εἰργάσθη δύο μῆνας ἀμισθί, ἔτσι τὸ ἤθελε, ἔτσι τὸ ἐγράψαμε, διὰ νὰ τὸν ξεφορτωθοῦμε. Χίλια πεντακόσια τάλληρα μὲ στιχίζει· ἐνδύματα, καπέλλα, ὑποκάμισα, κάλτσες, βιβλία· ὅ,τι ἤθελε, αὐτὸ ἔκαμνε· ἄνθρωπος χωρὶς ντροπὴ· ἡμεῖς ἐφοβούμεθα νὰ τοῦ μιλήσουμε σ' ἓνα τέτοιον τόπον, μήπως ἐπῆγαινε καὶ ἔλεγε τίποτε καὶ μᾶς ἐγαλοῦσε ἢ δουλειά. Φυλαχθῆτε ἀπὸ τοὺς λογιωτάτους· ἀμὰν ἀπὸ τοῦτον τὸν ἄνθρωπον, ἀμὰν· κακὸς ἄνθρωπος· λογαριάστε, χίλια πεντακόσια, μὰ δύο χιλιάδες τάλληρα μᾶς ἐστίχισε. Τὸ κομιτάτον μᾶς εἶπε νὰ τοῦ ἐκάμναμεν μιαν ἐκθεσιν διὰ νὰ ἐβλεπε τὰ πράγματα τῆς Ἑλλάδος· τοῦ εἶπαμε νὰ τὴν κάμῃ αὐτός· τὴν ἔκαμε, ὅστερα δὲν ἦτο τρόπος νὰ μᾶς τὴν ἔδιδε· ἐφαντάσθη νὰ τὴν τυπώσῃ μόνος του καὶ τὴν ἐπῆρε μαζί του. Τόσα καὶ περισσότερα»⁸⁷. Δὲν ξέρω τί ἀξία ἔχουν οἱ χαρακτηρισμοὶ αὐτοὶ ἀπὸ ἓνα ἄνθρωπο φιλόποπτο σὰν τὸν Ὁρλάνδο· ἴσως διαφαίνεται κάποια ἐπιπολαιότητα τοῦ Πολυζωίδη ὡς πρὸς τὰ χρήματα.

Τὴν ἄλλη μέρα, 21 Ἀπριλίου, ὁ Πολυζωίδης ἐμφανίζεται στὸ Βουλευτικὸ καὶ διαβάζει τὴν ἀναφορά του⁸⁸, ποὺ γίνεται δεκτὴ μὲ ἐπαίνους. Βέβαια οἱ ἀντιφρονούντες πρὸς τὴν κυβερνητικὴ ἀγγλοστρεφεῖ πολιτικὴ λείπουν ἀπὸ τὸ Βουλευτικὸ καὶ ἔτσι θέμα ἀντιρρήσεως ἀπὸ τὴν ἀντιπολίτευση δὲν ὑπάρχει. Στὴν ἀνακοίνωσή του διαχωρίζει καθαρὰ τὴν ἐπίσημη πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τὴν ἐπὶ ἰδιωτικοῦ ἐπιπέδου σύναψη τοῦ δανείου. Ἀλλὰ ἐντάσσοντας τὸ γεγονός αὐτὸ στὸ διεθνὲς πολιτικὸ κλίμα μετὰ ἀπὸ τὴν ἀπονέκρωση τῶν συνταγματικῶν ἐλπίδων τῆς Ἰσπανίας, τῆς Πορτογαλίας καὶ τῆς Ἰταλίας, ἐπισημαίνει τὶς δυσκολίες, ποὺ συνάντησε ἡ ἐπιτροπὴ, γιὰ νὰ ἐξάρῃ τὸ κατόρθωμα. Ἐπὶ πλέον σημειώνει τὴ διαφορά τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἀπὸ αὐτὴν τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας τονίζοντας ὅτι, ὄχι μόνον κρατιέται οὐδέτερη, ἀλλὰ ἐπιτρέπει τὴν ἐξοδὸ τέτοιας βοήθειας στὴν Ἑλλάδα. Δικαιολογεῖ αὐτὴν τὴν εὐνοϊκὴ ἀνοχὴ τῆς Ἀγγλίας μὲ τὸ ὅτι πρῶτα πείσθηκε γιὰ τὸ δίκαιο καὶ τὸ αὐθόρμητο τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀγώνα καὶ δεύτερο γιὰ τὸ ἀπὸ τὶς Ἑλληνικὲς ἐπιτυχίες ἀποδείχθηκε ἡ ἀσθένεια τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους, ἐπομένως καὶ ἡ ἀδυναμία του «νὰ ἐμποδίσῃ τὴν Ἀρκτον ἀπὸ τὸ νὰ ἐκτείνῃ τὰ ὄρια καὶ τὴν πολιτικὴν ἐπιρροήν της (πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον πάντοτε ἐτάραττε καὶ ταράττει τὴν Ἀγγλίαν) ἐπέκεινα τοῦ Θρακικοῦ Βο-

87. Βλ. Ἄ. Λιγνοῦ, ἐνθ' ἀν., σ. 160.

88. Βλ. Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας, Ἀθήναι 1852 - 1862, Β', σ. 271.

σπόρου». Μιλάει με θαυμασμό για τή δύναμη και τή «σοφία» τών Ἀγγλων και τών Ἀμερικανῶν και ἐξαρτᾷ τήν εἴσοδο τῆς Ἑλλάδος στόν Εὐρωπαϊκὸ κόσμο ἀπὸ τήν εὐνοια τών Εὐρωπαϊῶν βασιλέων. Σάν μέτρο για τήν αὐξηση τῆς ἐμπιστοσύνης τών Ἀγγλων κεφαλαιοῦχων στὴν Ἑλληνικὴ οἰκονομία προτείνει σύναψη ἐμπορικῆς ἐπαφῆς με τήν Ἀγγλία· συνιστᾷ δηλαδὴ νὰ φύγη ἑλληνικὸ πλοῖο με ἑλληνικὴ σημαία με ἐμπορεύματα για ἄγγλικὸ λιμάνι⁸⁹. Τελειώνοντας τήν ὁμιλία συμβουλεύει νὰ χρησιμοποιηθοῦν τὰ χρήματα με προσοχὴ και νὰ συνεχίσουν τὸν ἀγῶνα ἐνωμένοι⁹⁰.

Τὸ ἀπόγευμα ὁ Πολυζωίδης πηγαίνει στὴν Ὑδρα για νὰ συναντήσῃ τὸν Λ. Κουντουριώτη⁹¹. Για τήν παραλαβὴ και τή μεταφορὰ τών χρημάτων ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο ἀρχικὰ εἶχε διορισθῆ ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν Byron, τὸν Gordon, τὸν ὁποῖον ἀντικαθιστᾷ προσωρινὰ ὁ L. Stanhope⁹², και τὸν Λ. Κουντουριώτη⁹³. Ὁ Stanhope προσκαλεῖται στὴ Διοίκηση ἀπὸ τὰ Σάλωνα, ὅπου βρίσκεται με τὸν Ὀδυσσεά. Ἡ παραλαβὴ τών χρημάτων τοῦ δανείου ἐξελίχθηκε σὲ μιὰ σοβαρὴ και ἐπικίνδυνη περιπλοκὴ, ποὺ προκάλεσε ἀνησυχίες στοὺς Ἕλληνες, κυρίως ἐν ὄψει τῆς αἰγυπτιακῆς ἀπειλῆς. Ὁ Stanhope, ἴσως με τήν ὑπόδειξη τοῦ Ὀδυσσεά, ἀντὶ νὰ ὑπακούσῃ στὴν πρόσκληση τῆς Διοικήσεως, πηγαίνει στὴ Ζάκυνθο και ἀπαντᾷ στὴ Διοίκηση ὅτι ἀγνοεῖ τὰ σχετικὰ με τὴ σύναψη τοῦ δανείου⁹⁴. Ἡ Διοίκηση μαθαίνει ὅτι πρόκειται νὰ φύγη για τὸ Λονδίνο. Πρέπει ὅμως νὰ ὑπογραφῆ τὸ συμφωνητικὸ και ἀπὸ τὸν Λ. Κουντουριώτη και ἀπὸ τὸν L. Stanhope, για νὰ ἐπιστραφῆ στοὺς δανειστὲς. Ὅρίζονται ὁ Ἐ. Ξένος και ὁ Ν. Καλλέργης νὰ μεταφέρουν τὸ ἔγγραφο ἀπὸ τήν Ὑδρα στὴ Ζάκυνθο και, με τὶς ὑπογραφὰς τοῦ

89. Ὁ Πολυζωίδης βλέπει με ἱκανοποίηση νὰ πραγματοποιεῖται αὐτὴ ἡ πρότασή του περὶ τὰ μέσα Αὐγούστου, ὅταν ἡ Διοίκηση ἀποφασίζει νὰ ἐξαγάγῃ στό Λονδίνο ἑλληνικὰ προϊόντα. «Ὁ Blaquiere προσμένει εἰς Ναύπλιον ἡμέρα τῆ ἡμέρα νὰ γενῆ ἔτοιμον τὸ καρᾶνι (στοχάζομαι εἶναι μιὰ γολέττα τών κυρίων Κουντουριωτῶν) και με αὐτό, ἔχων συνταξιδιώτην τὸν κύριον Hastings, νὰ ἔλθῃ ἀπεσταλμένος, ὡς ἐπεθύμει, εἰς Λόνδρον». Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/98, Ζάκυνθος, 17 Αὐγούστου 1824.

90. Ὁ λόγος του, παρὰ τήν ἔγκριση τοῦ Βουλευτικοῦ, με τήν ἀνεπάρκεια τῆς τυπογραφίας τῆς Διοικήσεως, ἔμεινε ἀνέκδοτος (βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/37, Ναύπλιο, 10 Ἰουνίου 1824), μέχρι ποὺ ἡ ἐφημερίδα «Ἑλληνικὰ Χρονικά» τοῦ Μεσολογγίου δημοσίευσε ἐκτενὴ περίληψη τοῦ λόγου για νὰ διαφωτίσῃ τὸ ἑλληνικὸ κοινό. Βλ. «Ἑλληνικὰ Χρονικά», 1824, φ. 71, 72, 73.

91. Βλ. Ἄ. Λιγνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 229.

92. Αὐτόθι, σ. 230. Μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Byron ἡ ἐπιτροπὴ μένει ἑλλιπής.

93. Βλ. Ἄ. Λιγνάδη, ἔνθ' ἀν., σ. 168.

94. Βλ. Ἰω. Ὁρλιάνδου - Ἄ. Λουριώτου, ἔνθ' ἀν., 1, σ. 368.

Κουντουριώτη καὶ τοῦ Stanhope, νὰ παραλάβουν τὸ δάνειο⁹⁵. Μόλις ὅμως ἀναχωροῦν ἀπὸ τὴν Ὑδρα μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Κουντουριώτη, ἡ Διοίκηση πληροφορεῖται τὴν ἀναχώρηση τοῦ Stanhope γιὰ τὸ Λονδίνο. Σὲ ἀπόγνωση τὸ Ἐκτελεστικὸ⁹⁶ παρακαλεῖ τὸν Λογοθέτη καὶ τὸν Barff νὰ παραδώσουν τὰ χρήματα χωρὶς νὰ περιμένουν τὶς ὑπογραφές⁹⁷. Στις 5 Ἰουνίου ἐπιστρέφει στὴν Ὑδρα ἡ γολέττα ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο χωρὶς τὰ χρήματα⁹⁸. Φαίνεται ὅτι ἔχουν δυσκολίες μὲ τὴ διοίκηση τῆς Ζακύνθου ἢ τῶν Ἰονίων, ποὺ ἐπιμένει στὴν ἀρχὴ τῆς οὐδετερότητας, γεγονὸς γιὰ τὸ ὁποῖο διαμαρτύρονται ὁ Λουριώτης καὶ ὁ Ὁρλάνδος σὲ γράμμα πρὸς τὸν Μαυροκορδάτο, διατεινόμενοι ὅτι πρόκειται γιὰ ἰδιωτικὴ σύμβαση⁹⁹. Στις 10 Ἰουλίου ἐρχεται τελικὰ ἡ πρώτη δόση τοῦ δανείου¹⁰⁰.

Ἡ κατακραυγὴ γιὰ τὴν κρίση αὐτὴ ἔπese ὅλη πάνω στὸν Stanhope, ποὺ κατηγορήθηκε, δικαιολογημένα ἀπὸ ὅ,τι φαίνεται, γιὰ δολιοφθορὰ τῆς ὑποθέσεως ὀδηγούμενος ἀπὸ τὴ φατρία Ὀδυσσεά - Νέγρη - Ὑψηλάντη, στὴν ὁποία ἐντάχθηκε ἀπὸ ἄκρατο φιλελευθερισμὸ καὶ ἀντιπάθεια πρὸς τοὺς ὀλιγαρχίζοντες. Στὸ ἐπίσημο ἔγγραφο του πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴ τοῦ Λονδίνου τὸ Ἐκτελεστικὸ ἐκφράζεται μὲ ἐπιφύλαξη γιὰ τὸν Ἀγγλο συγταγματάρχη καὶ ρίχνει τὴν εὐθύνη στὸν Ὀδυσσεά: «Ὁ κύριος Στανχώπ εἶναι καλός, εἶναι φιλέλληνα, ἀλλ' εἶναι, ἂν δὲν πλανᾶται τις, καὶ εὐαπάτητος»¹⁰¹. Οὕτε ὁ Τρικοῦπης τοῦ ἀμφισβητεῖ τις καλὲς προθέσεις¹⁰². Ὁξύτατα τὸν ἐπικρίνει ὁ Πολυζωίδης σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Ὁρλάνδο καὶ τὸν Λουριώτη¹⁰³. Οἱ κρίσεις του γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τοῦ Stanhope ἀντιπροσωπεύουν, νομίζω, τὴ σκέψη τῶν ὁμοφρόνων του: βέβαια, συναισθηματικὰ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν ἀποστολὴ καὶ τὴν τύχη τῆς καὶ ἔτσι τὸ συναίσθημα τῆς πίκρας γιὰ τὰ ἐμπόδια καὶ τὴν καθυστέρηση τῆς ἐπιτυχίας τῆς εἶναι ἰδιαίτερα ἔντονα σὲ αὐτόν.

95. Αὐτόθι, σ. 370.

96. Γιὰ νὰ ἀντισταθῆ στοὺς ἐχθροὺς σὲ ὅλα τὰ μέτωπα ὑπολογίζει ὅτι χρειάζεται 30.000 στρατιῶτες, 80 πολεμικὰ πλοῖα καὶ 30 μπουρλότα. Αὐτόθι, σ. 371.

97. Αὐτόθι.

98. Βλ. Ἄ. Χ' Ἀναργύρου, ἔνθ' ἀν., 3, σ. 386.

99. Βλ. Ε. D a l l e g g i o, ἔνθ' ἀν., σ. 95.

100. Βλ. Ἄ. Χ' Ἀναργύρου, ἔνθ' ἀν., 1, σ. 766. Πρβλ. ὅμως Ἄ. Λιγνάδης, ἔνθ' ἀν., σ. 304. Ὁ Ἄ. Λιγνάδης ἀποδίδει τὴν ἄρση τῶν δυσκολιῶν ὄχι σὲ πρωτοβουλία τοῦ τραπεζίτη Barff ἀλλὰ σὲ ἐντολὲς τῆς ἀγγλικῆς κυβερνήσεως: αὐτόθι, σ. 303. Ἐκτενῶς γιὰ περιπλοκὲς τοῦ δανείου, βλ. σ. 258 - 306.

101. Βλ. Ἰω. Ὁρλάνδου - Ἄ. Λουριώτη, ἔνθ' ἀν., 1, σ. 368.

102. Βλ. Ἄ. Λιγνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 330-1. Πρβλ. Σ. Τρικοῦπη, ἔνθ' ἀν., Γ', σ. 71.

103. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/37, 10 Ἰουνίου 1824.

Ὁ Πολυζωίδης στάλθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Λονδίνου στὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ γυρίσει πίσω στὴν Εὐρώπη, ἐλεύθερος γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὰ προσωπικά του σχέδια· αὐτὸ ἦταν ὑπόσχεση πρῶτα τῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἔπειτα, ὅταν ἐμφανίστηκε στὸ Βουλευτικὸ, καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ¹⁰⁴. Ἐμποδίζεται ὁμοῦς ἀπὸ ἔλλειψη χρημάτων καὶ παραμένει στὸ Ναύπλιο καὶ στὸ Ἄργος. Στις 17 Μαΐου ὁ Τρικούπης προσπαθεῖ νὰ μεσιτεύσῃ στὸν Γ. Κουντουριώτη, πρόεδρο τοῦ Ἐκτελεστικοῦ, νὰ σταλῆ ὁ Πολυζωίδης στὴν Ἀγγλία μὲ ἀποστολὴ νὰ πληροφορησῇ τὴν Ἑλληνικὴ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἀναχώρησή καὶ τὰ φρονήματα τοῦ Stanhope καὶ νὰ ἐξομαλύνῃ τὶς δξότητες¹⁰⁵. Δὲν προχωρεῖ ὁμοῦς αὐτὴ ἡ ἰδιωτικὴ πρόταση τοῦ Τρικούπης. Ἀκολουθεῖ ἀναφορὰ τοῦ ἴδιου τοῦ Πολυζωίδη πρὸς τὸν Γ. Κουντουριώτη στις 22 Ἰουνίου, ὅπου, ἀφοῦ ἐκθέτει τὴν προῖστορία τῆς καταστάσεώς του, παρακαλεῖ γιὰ «*τοὺς περασμένους μισθοὺς μου εἰς μετροῦτά, ἀντὶ τῶν ὄσων κρατῶ ἐθνικῶν ὁμολογιῶν καὶ ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς ἐπιστροφῆς μου ἕως εἰς Παρίσι, ὅπου ἔχω σκοπὸν νὰ ἐξακολουθήσω τῶν πολιτικῶν μαθημάτων τὴν σπουδὴν μου... Μὴν ὑποφέρετε νὰ μὲ βλέπετε καθήμενον ἐδῶ ἀργὸν καὶ δαπανῶντα τὸν πολὺτίμὸν μου καιρὸν εἰς μάτην*»¹⁰⁶. Πρέπει νὰ ὁμολογήσῃ κανεὶς ὅτι χρησιμοποιεῖ βαρεῖες ἐκφράσεις γιὰ ἓνα καυτὸ προσωπικὸ του θέμα, πού ὁμοῦς γιὰ τὴ Διοίκησιν δὲν ἔχει καμμιά σημασία μέσα στοὺς κινδύνους πού διατρέχει ἀπὸ τὸν ἐχθρὸ καὶ μέσα στὶς κρίσιμες μέρες τῆς ἐνάρξεως τῆς τρίτης βουλευτικῆς περιόδου. Πραγματικά, στὴν ἀναφορὰ του στὸ Βουλευτικὸ ὑπάρχει στὰ πρακτικὰ τῆς 28 Ἰουνίου ἡ ἀπάντησις ὅτι «*ἐγένετο δεκτὸν τὸ πρόβλημά του, πλὴν ἔμεινε ἕως νὰ παρουσιασθῆ πόρος εἰς τὴν Διοίκησιν*»¹⁰⁷. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι, κατὰ κάποιον τρόπο, φανταζόταν ὅτι θὰ τοῦ παρουσιάζονταν δυσκολίες¹⁰⁸. αἰσιόδοξος στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴν ἐπιστροφή του στὸ Παρίσι χάνει ἀργότερα τὴν ὑπομονή του : «*τὰ δὲ ἴδια μου εἶναι τόσοσ κακοροίξικα, ὅσον μὴτ' ἠλπίζετε ποτὲ νὰ τ' ἀκούσητε, μὴτ' ἐγὼ ἠλπίζον νὰ τὰ πάθω*»¹⁰⁹. Ἐμείνει δύο μῆνες κοντὰ στὴ Διοίκησιν στὸ Ναύπλιο¹¹⁰ περιμένοντας

104. Βλ. Ἄ. Λιγνοῦ, ἔνθ' ἀν., σ. 154, 330 καὶ 478. Οἱ ἴδιοι οἱ ἀπεσταλμένοι στὸ Λονδίνο εἶχαν φροντίσει νὰ γράψουν στὴ Διοίκησιν τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ὑπόθεσή του.

105. Αὐτόθι, σ. 330-1.

106. Αὐτόθι, σ. 479.

107. Βλ. ΑΕΠ., Β', σ. 329.

108. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/37 : γράμμα πρὸς Λουριώτη καὶ Ὁρλάνδο μὲ ἡμερομηνία 10 Ἰουνίου 1824.

109. Αὐτόθι, φακ. Ζ/98, 17 Αὐγούστου 1824.

110. Συγκατοικεῖ μὲ τοὺς παραστάτες τῆς Γ' περιόδου Τρικούπη καὶ Λιβέρη, Αὐτόθι, φακ. Ζ/37.

νά τοῦ δοθοῦν τὰ μετρητὰ γιὰ τὰ ἐξοδα τοῦ ταξιδιοῦ του. «*Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὸ Βουλευτικὸν ἔδειχνε φιληκοῖταν καὶ συμπάθειαν πάντοτε εἰς τὰ παρακλήσεις μου*» τὸ δὲ ‘Εκτελεστικὸν ἐπὶ λόγῳ τοῦ ὅτι ἔχει μεγαλυτέρας φροντίδας ἀνέβαλλε πάντοτε τὴν ὑπόθεσίν μου». Τελικὰ τοῦ ἔδωσε μία διαταγή πρὸς τοὺς δημοπράτες τῶν ἐθνικῶν εἰσοδημάτων στὴ Γαστούνη. Ξεκινοῦν ὁ Πολυζωίδης, ὁ Δημ. Αἰνιάν, ὁ Θεόφιλος Θησεὺς καὶ ὁ φιλέλληνας λόρδος Murray στίς 7 ‘Ιουλίου (οἱ ὑπόλοιποι κατευθύνονται γιὰ τὸ Μεσολόγγι γιὰ νὰ συναντήσουν τὸν Μαυροκορδάτο) καὶ μέσῳ ‘Αργους καὶ Τριπολιτσᾶς¹¹¹ φθάνουν στὰ Καλάβρυτα, ὅπου ἀρρωσταίνει ὁ Murray. Κατευθύνονται ὅλοι γιὰ τὴ Γαστούνη, ὅπου ὁ Murray πεθαίνει στὸ σπίτι τοῦ Σισίνη στίς 30 ‘Ιουλίου¹¹². Στὴ Γαστούνη ὁ Πολυζωίδης βρίσκει ὅτι τὰ χρήματὰ τῶν ἐθνικῶν εἰσοδημάτων τὰ ἔχουν μοιρασθῆ «*οἱ καπετανίσκοι τῆς ἐπαρχίας*». Μετὰ τὴν ἀποτυχία του ἐκεῖ ἀπευθύνεται στὸν προστάτη του Μαυροκορδάτο. Στὸ ταξίδι πρὸς τὸ Μεσολόγγι περνᾷ ἀπὸ τὴν Κερπινὴ καὶ συναντᾷ τὸν ‘Ανδρέα Ζαῖμη γύρω στίς 24 ‘Ιουλίου¹¹³.

Βρίσκει τὸν Μαυροκορδάτο στὸ στρατόπεδο στὸ Λιγοβίτσι τῆς ‘Ακαρνανίας¹¹⁴ στίς 11 Αὐγούστου¹¹⁵, τοῦ ἐκθέτει τὸ ζήτημὰ του καὶ αὐτὸς γράφει ἐπανειλημμένα στὸν Γ. Κουντουριώτη παρακαλῶντας τον γιὰ χάρη τοῦ Πολυζωίδη, ἀλλὰ δὲν ἔρχεται ἀπάντησις¹¹⁶. Στὸ Μεσο-

111. Βλ. Γ. Π. Κουρνούτσου, ‘Ο λόρδος Charles Murray πεθαίνει γιὰ τὴν ‘Ελλάδα, «*Αγγλοελληνικὴ ‘Επιθεώρησις*», Β’, 1954, Ζ’, σ. 44.

112. Αὐτόθι, σ. 45.

113. Πρβλ. ‘Αρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ, περιτύλιγμα γραμμάτων τοῦ Πολυζωίδη καὶ τοῦ ‘Α. Ζαῖμη πρὸς τὸν ‘Ιω. Ζαῖμη. Μιά πού εἶναι νὰ φύγῃ γιὰ τὸ ἐξωτερικόν, ὁ Ζαῖμης τοῦ δίνει γράμμα γιὰ τὸν ἀδελφόν του. Βλ. ‘Α. Λιγνίου, ἐνθ’ ἀν., Δ’, σ. 348. Πρβλ. ‘Αρχεῖο Λουριώτη, φακ. Η/43, στρατόπεδο Δ. ‘Ελλάδος, 21 ‘Οκτωβρίου 1824. Τελικὰ ὁ Πολυζωίδης εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀπεσταλμένους τῆς ‘Επιτροπῆς—Blaquiere, Ψύχας καὶ Πολυζωίδης—πού μένει πίσω μὲ τίς προσδοκίαις του γιὰ σπουδὲς στὸ Παρίσι διαψευσμένες. Βλ. ‘Αρχεῖο Λουριώτη, φακ. Η/38, στρατόπεδο Δ. ‘Ελλάδος, 17 ‘Οκτωβρίου 1824.

114. ‘Ο Πολυζωίδης διατηρεῖ ἀκόμη τὴν ἐπαφή του μὲ τὸν Μαυροκορδάτο. Πρβλ. ‘Ιω. ‘Ορλάνδου-‘Α. Λουριώτου, ἐνθ’ ἀν., 1, σ. 374: ἤδη τὸ Μάιο, σχεδιάζοντας ὁ Πολυζωίδης τὸ ταξίδι του στὴν ‘Αγγλία (τότε), σκοπεῖ νὰ περάσῃ ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι, ὅπου βρίσκεται ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ ὁποῖος ἀπέχει ἀπὸ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ἂν καὶ συνετέλεσε πολὺ στὴν ἐκρηξί του. Καταφεύγει στὴν ‘Υδρα καὶ κατόπιν ἐκστρατεῖε στὴ Δ. ‘Ελλάδα, παραιτούμενος ἀπὸ τὴν πολιτικὴ του καριέρα μπροστὰ στίς δεξιότητες καὶ ἀναλαμβάνοντας τὴν στρατιωτικὴν ἐστὴν περὶ τὴν ὅπου τὸ κῦρος του εἶναι ἀναμφισβήτητο.

115. Αὐτόθι, 1, σ. 377.

116. Βλ. ‘Αρχεῖο Λουριώτη, φακ. Ζ/98 καὶ φακ. Η/38.

λόγγι ἐπιστρέφει στις 15 Αὐγούστου, ὅπου ἐγκαθίσταται καὶ τυπώνει τὸ βιβλίον του «Προσωρινὸν πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος»¹¹⁷.

Στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου δικαιολογεῖ τὴν ἔκδοσή του μὲ τὸ διδασκτικὸ καὶ διαφωτιστικὸ σκοπὸ ποὺ ἔδωσε σ' αὐτήν. Τὸ πολίτευμα τοῦ Ἄστρου εἶναι προσωρινό. Οἱ Ἕλληνες πολιτικοί, προκειμένου νὰ ἀναθεωρήσουν καὶ νὰ μονιμοποιήσουν τὸ σύνταγμά τους πρέπει νὰ ἔχουν σοφὰ καὶ δοκιμασμένα πρότυπα· σὰν τέτοια προκρίνει τὰ πολιτεύματα τῆς Βρετανίας καὶ τῆς Βορείου Ἀμερικῆς, τὰ ὁποῖα μεταφράζει καὶ παρουσιάζει στοὺς Ἕλληνες πολιτικούς, ὄχι γιὰ νὰ τὰ μιμηθοῦν, ἀλλὰ γιὰ νὰ τὰ ἐφαρμόσουν σύμφωνα μὲ τὴν ἑλληνικὴ ζωὴ. Γι' αὐτὸν, καὶ γιὰ τὸ ἐπαναστατημένο ἔθνος, ἡ μόνη διοίκηση ἀρμόδια καὶ πρέπουσα σὲ φιλελεύθερους ἀνθρώπους εἶναι ἡ Κοινοβουλευτικὴ συνταγματικὴ διοίκηση. Ἀνάμεσα στὸ Βρετανικὸ καὶ στὸ Ἀμερικανικὸ πολίτευμα προτιμᾷ τὸ δεύτερο γιὰτι εἶναι ἀπαλλαγμένο ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῆς φεουδαρχικῆς παραδόσεως ποὺ βαραίνουν τὸ πρῶτο μὲ κληρονομικοὺς τίτλους εὐγενείας, ποὺ καταργοῦν τὴν ἀξιοκρατία καὶ «κατακερματίζουν τὴν δυστυχεῖ ἀνθρωπότητα εἰς διάφορα ἄνισα καὶ ἑτεροδίκαια ὄντα ἐνῶ ἡ κοινὴ μήτηρ Φύσις τὰ ἐπλασεν ἴσα καὶ ταυτοδίκαια»¹¹⁸. Τὸ θαυμασμὸ του γιὰ τὴν Ἀμερικανικὴ πολιτεία κινοῦν «ἡ ἄκρα εὐδαιμονία καὶ βαθεῖα εἰρήνη, τὴν ὅποιν ἀπολαμβάνουσιν, ἡ ταχὺτάτη αὔξησίς των καὶ αἱ ὀρμητικώτατοι περὶ πᾶν εἶδος ἐπιστήμης, τέχνης καὶ βιομηχανίας πρόοδοί των»¹¹⁹. Εἶναι πιθανὸ ὅτι, βρισκόμενος στὴν Ἀγγλία, καλλιέργησε τίς πολιτικὲς ιδέες ποὺ τὸν ὀδηγοῦν ἐδῶ στὴ συγγραφὴ, ἀλλὰ δὲν ἔχω καμμία πληροφορία γι' αὐτὸ τὸ πρόβλημα. Περισσότερες ἐνδείξεις παρέχει τὸ ἐπόμενο βιβλίον του, ποὺ ἐκδίδει τὸ 1825.

Ἡ ἔλλειψη πολιτικῆς προπαιδείας, ἐπομένως πείρας καὶ ὀριμότητος, ποὺ παρατηρεῖ ὁ Πολυζωίδης, εἶναι κοινὴ ἀνησυχία σὲ πολλούς. Ὁ Stanhope γράφει στὸν Bentham¹²⁰: «*Αὐτὸ ποὺ χρειάζεταιται πιὸ πολὺ εἶναι ἓνα καλὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σῶμα, μερικοὶ καλοὶ*

117. Τὸ βιβλίον του «Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος καὶ σχέδιον ὀργανισμοῦ τῶν ἐπαρχιῶν αὐτῆς, ἀμφοτέρω ἐπιδιορθωμένα καὶ ἐπικυρωμένα ὑπὸ τῆς δευτέρας Ἐθνικῆς νομοθετικῆς τῶν Ἑλλήνων συνελεύσεως ἐν Ἄστρει, οἷς ἔπονται τὸ Πολιτικὸν Σύνταγμα τῆς Βρετανίας καὶ τὸ τῶν Ἠνωμένων Ἐπικρατειῶν τῆς Ἀμερικῆς, μεταφρασθέντα ὑπὸ Ἄν. Πολυζωίδου», Μεσολόγγιον 1824, εἶχε προαναγγελθῆ ἀπὸ τὸν τυπογράφον Δ. Μεσθενέα στὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά». Βλ. «Ἑλληνικὰ Χρονικά», ἔτ. Α', φ. 78, 23 Σεπτεμβρίου 1824. Ὁ πρόλογος τοῦ βιβλίου ἔχει ἡμερομηνία 26 Ὀκτωβρίου 1824.

118. Βλ. Ἄ. Πολυζωίδου, Τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα, σ. ε'.

119. Αὐτόθι, σ. στ'.

120. Βλ. L. Stanhope, Greece in 1823 and 1824; being a series of letters and other documents., Λονδίνο 1825, σ. 199.

έπαρχοι, καλοί δικαστές και συγγραφείς έθνικοῦ κύρους (public writers)». Το διαφωτιστικό βιβλίο του Πολυζωίδη συντελεεί θετικά στην πρόοδο πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνση.

Στὰ μέσα Ὀκτωβρίου 1824 ἀναγκάζεται νὰ ἀνεβῆ πάλι ἀπὸ τὸ Μεσολόγγι στὸ στρατόπεδο τῆς Δ. Ἑλλάδος· τὸν καλεῖ ὁ Μαυροκορδάτος, πὸ ἀδυνατισμένος ἀπὸ ἀρρώστια χρειάζεται βοήθὴ γιὰ τὴν πυκνὴ του ἀλληλογραφία ¹²¹. Μένει κοντὰ του μέχρι καὶ τὸ Δεκέμβριο ¹²², ὁπότε ἀποφασίζει ὁ Μαυροκορδάτος νὰ διαλύσῃ τὸ στρατόπεδο, νὰ συγκαλέσῃ τοὺς πληρεξουσίους σὲ συνέλευση στὸ Ἀνατολικὸ καὶ νὰ ἀναχωρήσῃ γιὰ τὸ Ναῦπλιο. Ἡ συνέλευση μὲ πρόεδρο τὸν Γ. Τζόγκα ἀνακηρύσσει τὸν Μαυροκορδάτο, τὸν Πραιῖδη καὶ τὸν Πολυζωίδη Πολίτες τῆς Δ. Ἑλλάδος ἀπὸ εὐγνωμοσύνη γιὰ τὶς ὑπηρεσίες τους ¹²³.

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1825 ἐμφανίζεται καὶ τὸ δεῦτερο θεωρητικὸ πολιτικὸ σύγγραμμα τοῦ Πολυζωίδη στὸ Μεσολόγγι ¹²⁴. Τὸ ἐπιγράφει «Θεωρία γενικὴ περὶ τῶν διαφόρων Διοικητικῶν Συστημάτων καὶ ἐξαιρέτως τοῦ Κοινοβουλευτικοῦ· μεθ’ ἣν ἔπεται πραγματεία σύντομος περὶ τῶν Εἰρηνοποιῶν καὶ Ὀρκωτῶν Κριτῶν τῆς Ἀγγλίας» ¹²⁵.

Στὸ πρῶτο, τὸ γενικὸ μέρος τοῦ βιβλίου του, ἀσκεῖ κριτικὴ τῶν διοικητικῶν συστημάτων καὶ ἀφοῦ ἀπορρίψῃ ὅλα τὰ ἄλλα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ δημοκρατικὸ (τὸ ἀρχαῖο Ἀθηναϊκὸ, πὸ παρήκμασε σὲ ὀχλοκρατία) προκρίνει τὸ κοινοβουλευτικὸ, βάσει τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσονομίας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Στὰ κοινοβουλευτικὰ συστήματα ἐντάσσει καὶ τὴ συνταγματικὴ μοναρχία ¹²⁶, χωρὶς νὰ τὰ συγκρίνῃ ἀξιολογικά. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἐγκρίνει τὴ συνταγματικὴ μοναρχία σημαίνει ὅτι δὲν τὴ βλέπει σὰν ἓνα σύστημα πὸ θὰ παρακμάσῃ καθὼς θὰ συνεπάγεται τὴν κληρονομικότητα — στὸν πρόλογο τοῦ πρώτου βιβλίου ἀπορρίπτει τὴν

121. Ἔχει ἐκλεγῆ Γεν. Γραμματέας τοῦ Ἐκτελεστικοῦ γιὰ τὴν γ’ βουλευτικὴ περίοδο, ἀλλὰ καθυστερεῖ ἀκόμη λόγῳ ὑγείας στὴ Δ. Ἑλλάδα. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. Η/38 καὶ Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ’ ἀν., σ. 123.

122. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἐνθ’ ἀν., Γ’, σ. 420.

123. Βλ. Σ. Τρικοῦπη, ἐνθ’ ἀν., σ. 124 καὶ «Ἑλληνικὰ Χρονικά», ἐτ. Α’, φ. 106, 31 Δεκεμβρίου 1824. Ἀπάντηση τοῦ Πολυζωίδη στὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά», ἐτ. Β’, φ. 2, 7 Ἰανουαρίου 1825.

124. Τὸ προαναγγέλλει ὁ Δ. Μεσθενεὺς στὰ «Ἑλληνικὰ Χρονικά», ἐτ. Β’. φ. 6, 21 Ἰανουαρίου 1825.

125. Γιὰ τὸ δεῦτερο μέρος τοῦ βιβλίου, τὸ σχετικὸ μὲ τὴ δικαιοσύνη, χρησιμοποιεῖ σὰν πηγὲς τὰ ἐξῆς βιβλία: Cottu : Sur l’ Administration de la Justice Criminelle en Angleterre καὶ Delolme : The Constitution of England. Ἀποβλέπει στὴν ἐνημέρωση τῶν ἀντιπροσώπων τῆς γ’ περιόδου. Βλ. Ἀ. Πολυζωίδου. Θεωρία γενικὴ, σ. πγ’ - πδ’.

126. Αὐτόθι, σ. ι’ - ια’.

έγκυρότητά της — αλλά πιστεύει ότι μεγαλύτερη δύναμη θα έχουν οι κοινοβουλευτικοί λειτουργοί του πολιτεύματος ¹²⁷.

Σκοπός της έκδόσεως των βιβλίων αυτών είναι η πολιτική μόρφωση των Έλλήνων εν ὄψει μάλιστα τῆς συγκλήσεως τρίτης Ἐθνοσυνελεύσεως· ἀρκετὰ λοιπὸν ἔχει νὰ πῆ ὁ Πολυζωίδης γιὰ τὸ θέμα τῆς ψηφοφορίας. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ὑποστηρίζει τὸ δικαίωμα ψήφου ὅλων τῶν πολιτῶν ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν περιουσία τους — ἄποψη πολὺ διαδεδομένη θεωρητικὰ — μὲ τὴν ἐξῆς αἰτιολογία πὺ δείχνει τὶς ἀτομικιστικὲς τοῦ τάσεις : «*ἢ ὑπαρξίς τοῦ καθενὸς εἶναι πάντοτε τὸ πᾶν δι' αὐτόν*» ¹²⁸.

Τὸ κατὰ πόσο ὁ συγγραφέας ἔχει χωνέψει κατὰ βάθος ὅλες τὶς ἀπόψεις πὺ διατυπώνει στὸ βιβλίον του εἶναι λίγο ἀμφισβητήσιμο. Ὑποστηρίζει ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀνθρωπότητος, προσδιορισμένος ἀπὸ τὴ φύση εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ «*ἀχώριστος ἀπὸ ταύτην εὐδαιμονία*» ¹²⁹. Εἶναι μία θέση στὴ γραμμὴ τῶν θεωριῶν τῆς ὠφελμιστικῆς καὶ εὐδαιμονιστικῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς τῆς Ἀγγλίας τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα. Οἱ Ἄγγλοι ὠφελμιστές, ἀπασχολημένοι μὲ τὰ πολιτικὰ καὶ ἠθικὰ προβλήματα, ἀγνοοῦν τὸ σύγχρονό τους Γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ. Ὁ συγγραφέας μας προσπαθεῖ μέσα στὸ κείμενό του νὰ διατηρήσῃ συνέπεια στὶς θεωρίες του (σὲ μερικὰ σημεῖα μεταφράζει ἀπὸ Ἐγκυκλοπαιδεῖες). Στὸ κεφάλαιο γιὰ τὴν προέλευση τῆς δικαιοσύνης παραθέτει τὴ θετικιστικὴ ἄποψη, μεταφρασμένη ἀπὸ τὸ ἄρθρον Jurisprudence τῆς Βρετανικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας, ἀλλὰ σὲ ὑποσημείωση προσπαθεῖ, πιεζόμενος ἀπὸ τὶς κλασικιστικὲς καταβολὲς κάθε λογίου Ἑλληνα, νὰ ἀναιρέσῃ αὐτὰ μὲ τὶς ἰδεοκρατικὲς θεωρίες τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Kant ¹³⁰. Αὐτὸ δείχνει τὴν ἀνωριμότητά του νὰ ὑποστηρίξῃ σὲ συνεχὲς κείμενο μία συνεπῆ θεωρητικὴ θέση — ἔλλειψη πὺ τὸν ὠθεῖ σὲ ἀντιφάσεις ἢ καὶ σὲ ἀντιγραφὲς ἀσφαλῶν προτύπων.

Συνεπῆς ἢ ὄχι, ὁ Πολυζωίδης στὴν Ἀγγλία ὀπωσδήποτε διάβασε καὶ ὑπέστη τὴν ἐπίδραση τῆς Ἀγγλικῆς σχολῆς. Ἡγέτης αὐτῆς θεωρεῖται ὁ Jeremy Bentham, πολιτικὸς ριζοσπάστης, πὺ εἶχε ιδιαίτερους δεσμοὺς μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ μὲ Ἑλληνες πολιτικούς. Τὸ κῦρος του στὴν Ἑλλάδα, ἰδίως στὰ συνταγματικὰ θέματα

127. Κατὰ τὴν Ὄθωνικὴ ἐποχὴ δὲν ἐπικρίνει τὸ θεσμὸ τῆς βασιλείας — οὔτε εὔχεται τὴ μεταπολίτευση. Φρονεῖ ὅτι μπορεῖ νὰ βελτιωθοῦν τὰ πράγματα μὲ συστάσεις καὶ ὁδηγίες πρὸς τὸ βασιλεῖα. Βλ. Ἄ. Π ο λ υ ζ ω ἰ δ ο υ, Τὰ Νεοελληνικά, Α', σ. ιε'.

128. Βλ. Ἄ. Π ο λ υ ζ ω ἰ δ ο υ, Θεωρία γενικὴ, σ. κδ'.

129. Αὐτόθι, σ. β'.

130. Αὐτόθι, σ. μη' - μθ'.

ἦταν τεράστιο. Ἄν ὁ Πολυζωίδης ἤλθε σὲ ἐπαφὴ μαζί του δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ πῆ πρὸς τὸ παρόν· πάντως στὸ ἔργο του τὸν χρησιμοποιοῦν συχνὰ σὰν πηγὴ ¹³¹.

Μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ βιβλίου του πῆγε στὸ Ναύπλιο γιὰ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν ἐξόφληξιν τῶν μισθῶν του ¹³².

Στις 4 Αὐγούστου στὸ Ναύπλιο γιορτάζεται ἡ διάλυση τῆς πολιορκίας τοῦ Μεσολογγίου ἀπὸ τὴ θάλασσα, στὶς 23 Ἰουλίου ¹³³. Γίνεται δοξολογία, ὅπου παρίστανται τὸ Βουλευτικὸ, τὸ Ἐκτελεστικὸ, οἱ Ὑπουργοὶ καὶ ὁ λαός. Τὸν ἐπινίκιο λόγο ἐκφωνεῖ ὁ Πολυζωίδης. Ἐπαινεῖ τὴν ἀντοχὴ, τὸν πατριωτισμὸ καὶ τὸν ἥρωισμὸ τῶν Μεσολογγιτῶν, θυμᾶται ὅλους τοὺς ἥρωες ποὺ εἶναι θαμμένοι ἐκεῖ, ἀλλὰ στηλιτεύει τὴν ἀργυροφιλία καὶ τὴν ἰδιοτέλεια τῶν ἄλλων στρατιωτῶν καὶ τῶν στρατηγῶν: *Ἰδέ τὸν στρατιώτην αὐτόν, ὁ ὁποῖος κατ' ἀρχὰς ἔτρεχεν αὐτόματος, ἀμίσθωτος εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης καὶ ἀντετάττετο πλήρης ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀφοβίας εἰς τὰς πολυπληθεῖς φάλαγγας τῶν ἐχθρῶν, ἰδέ τον πῶς τώρα χρυσοσκέπαστος ἄλλο δὲν κάμνει, παρὰ νὰ κυλίεται εἰς τὰ καταγώγια τῆς ὀκηρῆας, ἢ νὰ περιφέρεται εἰς τὰς ἀγνιάς μὲ βαρβαρικὴν ἐπίδειξιν ἰδὲ αὐτὸ τὸ σμῆνος τῶν νεοπλάστων στρατηγῶν, τοὺς ὁποῖους μία ἀνάρμοστος πολιτικὴ ἀνύψωσε παρ' ἀξίαν εἰς τὸν βαθμὸν τοῦτον ἰδέ τους πῶς δὲν θέλουν οὐδὲ βῆμα νὰ σπαράξουν ἀπὸ τὸν τόπον των, ἀν δὲν ἰδοῦν ἐμπροσθέν των προπορευομένην τὴν εὔφωνον λίραν». Ἡ τελευταία αὕτη φράση, κατὰ τὸν Σπηλιάδη, εἶναι ὑπαινιγμὸς κατὰ τοῦ Κωλέττη ¹³⁴. Καταλήγοντας ἐπικαλεῖται νέες ἀνθρώπινες θυσίες καὶ αἱματηρὲς ἀναμετρήσεις: *Ἀἷμα, αἷμα χρειάζεται νὰ χύσωσι, διὰ νὰ ἐξαγοράσωσι τὸ αἷμα τόσων ἀθῶων νηπιῶν, παρθένων καὶ γυναικῶν, ὅ,που ἔγιναν θύματα τῆς βαρβαρικῆς ἀγριότητος. Αἷμα, διὰ νὰ ἐκπλύνωσι τὸ πατρικὸν ἔδαφος ἀπὸ τὰς ἀκαθαρσίας τῶν τεράτων τῆς Ἀφρικῆς, καὶ μὲ τὸ αἷμα των τελοσπάντων νὰ καταστήσωσιν ἀκλόνητον καὶ ἀδιάσειστον τὸ μέγα ἔργον τῆς ἀπελευθερώσεώς των». Προτρέπει τοὺς Πελοποννήσιους νὰ ἐπανορθώσουν ἔτσι «τὴν προτέραν εὐκλειαν» καὶ νὰ γίνουν ἰσάξιοι μὲ τοὺς Δυτικοελλαδίτες καὶ Νησιῶτες συναγωνιστὲς τους ¹³⁵. Ὅταν ὁ Πολυ-**

131. Αὐτόθι, σ. κζ', ξα' - ξστ', ξθ'.

132. Στις 6 Ἰουνίου τὸ Ἐθνικὸ Ταμεῖο ἐκδίδει συναλλαγματικὴ εἰς βάρος τῆς ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπῆς τοῦ Δανείου ἐπ' ὀνόματι τοῦ Πολυζωίδη γιὰ ἐξόφλησιν τοῦ μισθοῦ του, ὕψους 6.700 γροσιῶν. Βλ. Ἀρχεῖον ἀγῶνος Μουσείου Μπενάκη (87), φακ. 21, 5 Αὐγ. 1825.

133. Βλ. Δ. Κοκκίνοῦ, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τ. 10, σ. 295.

134. Βλ. Ν. Σπηλιάδη, ἐνθ. ἀν., 2, σ. 465.

135. Βλ. «Ἑλληνικὰ Χρονικά», ἔτ. Β', φ. 68, 26 Αὐγ. 1825.

ζωΐδης ζητεί τόσο αίμα από τους συμπατριώτες του, τόν έαυτό του τόν τοποθετεί έξω από την ύπόθεση; Ύποθέτω ότι έχει κατατάξει τόν έαυτό του προσωρινά μόν στην κατηγορία των λογίων που διοικούν και δέν πολεμούν, σχετικά δέ με τó μονιμότερο μέλλον, όταν θα έχη συμπληρώσει τις σπουδές του, ανάμεσα στους λειτουργούς ένός ελεύθερου κράτους· ό πόλεμος είναι έργο άλλης κατηγορίας ανθρώπων¹³⁶.

Η κυριώτερη άποστολή του Πολυζωΐδη τó 1825 είναι τó ταξίδι του στη Μάλτα για νά στρατολογήση μισθοφόρους. Έκτός από τόν Πολυζωΐδη, έστάλη στη Μάλτα για τόν ίδιο σκοπό ό φιλέλληνας Maxime Raybaud. Η οικονομική κάλυψη του έγχειρήματος θα γινόταν με τρίτο δάνειο από την έν Λονδίνο έπιτροπή· αλλά ή κατάσταση της έπαναστάσεως στην Ελλάδα δέν ενεθάρρυνε τις κερδοσκοπικές ελπίδες των δανειστών· γι' αυτό τó τρίτο δάνειο ναυάγησε¹³⁷.

Οί διαπραγματεύσεις γίνονται μέσω του λόρδου Hastings, που βρίσκεται στην Ίταλία και πρόκειται νά στείλη διαταγές στη Μάλτα για εξαγωγή στρατιωτών. Ο άντιπρόσωπός του στην Ελλάδα συνιστά νά σταλή στη Μάλτα κάποιος από την Έλληνική Διοίκηση¹³⁸. όρίζεται ό Πολυζωΐδης γι' αυτή την άποστολή, συνοδευόμενος από ένα ύπαξιωματικό του τακτικού στρατού για νά τόν βοηθήση στην έπιλογή των 3.000 περίπου στρατιωτών¹³⁹. Έγκρίνεται νά του δοθούν συναλλαγματικές εις βάρος της έν Λονδίνο έπιτροπής, αξίας 4.000 λιρών¹⁴⁰. Τό Έκτελεστικό αναγγέλλει την άποστολή του Πολυζωΐδη στην έν Μάλτα έπιτροπή, τόν συνιστά και ζητεί νά τόν βοηθήσουν¹⁴¹. Σ' αυτή την έπιτροπή πρέπει νά περιλαμβάνονται ό Ίωάννης και ό Διονύσιος Ίατρός¹⁴². Οί συνεννοήσεις γίνονται πάντα έν γνώσει της έπιτροπής του Λονδίνου. Ο Πολυζωΐδης πήρε τις οδηγίες για την άποστολή του από τή Γενική Γραμματεία· βασικές έντολές είναι ή τήρηση μυστικότητας και ή

136. Στα τέλη Αύγουστου πηγαίνει στην Άθήνα· συμμετέχει σε διαιτητικές έπιτροπές διορισμένος από τó Ύπουργείο Δικαίου. Βλ. ΓΑΚ., Ύπουργείον Δικαίου, φακ. 20, άρ. 10893, 18 Αύγουστου 1825 και 11269, 24 Αύγουστου 1825.

137. Βλ. Ίω. Όρλάνδου - Ά. Λουριώτου, ένθ' άν., 1, σ. 276-7.

138. Βλ. Ά. Λιγνοϋ, ένθ' άν., Ε', σ. 259.

139. Βλ. ΓΑΚ., Έκτελ., φακ. 124, άρ. 12901, 30 Σεπτ. 1825.

140. Αυτόθι, άρ. 12753, 29 Σεπτ. 1825.

141. Βλ. ΓΑΚ., Έκτελ., φακ. 126, άρ. 12938, 3 Όκτ. 1825.

142. Ο Ίωάννης Ίατρός αναφέρεται στο έγγραφο ΓΑΚ., Έκτελ., φακ. 126, άρ. 12935, 3 Όκτ. 1825 και ό Διονύσιος στο έγγραφο του Έκτελεστικού προς την έν Λονδίνο έπιτροπή, άρ. 11060, 20 Αύγ. 1825 (βλ. Ίω Όρλάνδου - Ά. Λουριώτου, ένθ' άν., 1, σ. 386-7) και στις γραπτές οδηγίες που πήρε ό Πολυζωΐδης πριν φύγη. Βλ. σημ. 143.

ἐνημέρωση τῆς ἐν Λονδίῳ Ἐπιτροπῆς ¹⁴³. Στις 11/23 Ὀκτωβρίου φθάνει στὴ Μάλτα καὶ γράφει πρὸς τὸν Λουριώτη καὶ τὸν Ὀρλάνδο ἐνημερώνοντάς τους γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα καὶ ἐκθέτοντας τὰ οικονομικὰ ζητήματα τῆς ἀποστολῆς του. Βασικὰ εἶναι αἰσιόδοξος γιὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς ¹⁴⁴. Ἀλλὰ ἡ Ἀγγλία ἀνανεώνει τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τὴν ἀρχὴ τῆς οὐδετερότητος καὶ ἡ διοίκηση τῆς Μάλτας δὲν ἀφήνει τὸν Πολυζωίδη νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ λοιμοκαθαρτήριο ¹⁴⁵. Ὁ Ἰω. Πρασακάκης, γράφοντας ἀπὸ τὴ Μάλτα πρὸς τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Λονδίνου, ρίχνει τὴν εὐθύνη τῆς ἀποτυχίας αὐτῆς, ὅπως τοῦ εἶπαν, στὴν ἔλλειψη «ἀρκετῆς μυστικότητος καὶ φρονήσεως εἰς τὴν ὑπόθεσιν» ¹⁴⁶. Παρ' ὄλο πὺδ ὁ Πολυζωίδης πετυχαίνει τὴν παράταξη τῆς διαμονῆς του ἀπὸ τὴν τοπικὴ διοίκηση, μὲ τὸν ὅρο νὰ μὴ προβῆ σὲ στρατολογία, ἐλπίζοντας νὰ ἀλλάξῃ ἡ Ἀγγλία τὸ δόγμα τῆς οὐδετερότητος, παίρνει διαταγὴ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Διοίκηση νὰ γυρίσῃ στὴν Ἑλλάδα ¹⁴⁷.

Ἐπιστρέφει ἀπὸ τὴν ἄτυχη ἀποστολὴ του καὶ στις 5 Δεκεμβρίου τὸν βρίσκομε πάλι διορισμένο σὲ μιὰ ἐπιτροπὴ διαιτησίας ¹⁴⁸. Στὰ μέσα Μαρτίου 1826 ἀγοράζει ὁ Πολυζωίδης μὲ τὸν Γρηγόριο Πρέβελα ἓνα «ἐθνικὸ οἶκο» στὴν Ἀθήνα ¹⁴⁹. Δὲν εἶχε μὲν μετρητὰ χρήματα γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ τὸ ταξίδι του· ἴσως ὁμως εἶχε συναλλαγματικὲς καὶ ἐθνικὲς ὁμολογίες, πὺδ δὲν μποροῦσε νὰ ἐξαργυρώσῃ. Προφανῶς ἡ ἀγορὰ τοῦ «ἐρειπίου» αὐτοῦ, ὅπως ἀναφέρεται σὲ ἄλλο ἔγγραφο, ἐγίνε γιὰ τὴν ἐπένδυση τῶν ὁμολογιῶν του.

Στις 16 Μαρτίου διορίζεται μαζί μὲ τὸν Ἰω. Πάγκαλο καὶ τὸν Κ. Μεταξᾶ στὴ Διευθυντικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Αἰγαίου Πελάγους ¹⁵⁰, πὺδ ἔχει σκοπὸ νὰ καταστείλῃ τὴν πειρατεία, νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν τάξη καὶ νὰ

143. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 126, ἡ Γενικὴ Γραμματεία πρὸς τὸν Κ. Ἀναστ. Πολυζωίδην, 3 Ὀκτ. 1825. Πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησίν του περνᾷ ἀπὸ τὸν Γ. Κουτουριώτη στὴν Ὑδρα γιὰ νὰ πάρῃ ὁδηγίες καὶ συστατικὰ γράμματα. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἔνθ' ἄν., σ. 288-9.

144. Βλ. Ἀρχεῖο Λουριώτη, φακ. ΙΔ'/17, Μάλτα 16/28 Ὀκτωβρίου 1825.

145. Βλ. Ν. Σπηλιᾶδη, ἔνθ' ἄν., 2, σ. 478, Δ. Καμπούρογλου, ἔνθ' ἄν., Α', σ. 752 καὶ σημ. 146.

146. Βλ. Ἀ. Λιγνοῦ, ἔνθ' ἄν., σ. 370-1.

147. Βλ. Ἀ. Πολυζωίδου, Τὰ Νεοελληνικά, Α', σ. θ'.

148. Ἔχει νὰ ἐξετάσῃ μαζί μὲ τὸν Θ. Βαλιάνη καὶ τὸν Γ. Πλέσσα διαφορὰ τοῦ Ἐπάρχου Πάτμου καὶ τῶν Καλυμνίων. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 145, ἀρ. 2852, 5 Δεκ. 1825.

149. Ἡ ἀγορὰ ἐγίνε μὲ δημοπρασία ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ἐκποίτησεως ἐθνικῶν κτημάτων ἀντὶ 6450 γροσίων. Βλ. ΓΑΚ., Οἶκονομ., φακ. 77, ἀρ. 62 καὶ ἀρ. 63, 12 Μαρτίου 1826.

150. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 164, ἀρ. 18143, 16 Μαρτίου 1826.

διενεργήση ἔρανο στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου. Αὐτὴ εἶναι μία ὑπεύθυνα ἀποστολή, γιὰ τὴν ὁποία χρειάζεται ἀπόλυτος ἔλεγχος τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων· ἐκεῖ ὁμως βρίσκεται τὸ ἐλάττωμα τῆς Ἐπιτροπῆς αὐτῆς.

Ὁ Πολυζωΐδης, ὁ Μεταξᾶς καὶ ὁ Πάγκαλος ὑποβάλλουν στὸ Ἐκτελεστικὸ προτάσεις γιὰ ἐπιβολὴ δασμῶν στὰ τρόφιμα καὶ τὰ ἐμπορεύματα ¹⁵¹· τὴν ἀναφορὰ αὐτὴ τὸ Ἐκτελεστικὸ τὴν παραπέμπει στὸ Βουλευτικὸ, ποὺ τὴν ἀπορρίπτει σὰν ἑλλιπῶς σχεδιασμένη καὶ δύσκολα ἐφαρμόσιμη· ζητεῖ δὲ καινούργια μελέτη τοῦ προβλήματος ¹⁵². Στις 22 Μαρτίου τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομίας τοὺς ἀπευθύνει ὁδηγίες σχετικὰ μὲ τὴν εἴσπραξη τοῦ ἐράνου τοῦ περασμένου Ἰουνίου καὶ μὲ τὸ δάνειο ἀπὸ τοὺς εὐπόρους τῶν νησιῶν ¹⁵³. Στις 29 Μαρτίου ἡ ἐπιτροπὴ χωρὶς τὸν Μεταξᾶ, ποὺ ἔμεινε πίσω στὸ Ναύπλιο ¹⁵⁴, βρίσκεται στὴν Αἴγινα, ἀπ' ὅπου ἀπευθύνει ὁδηγίες σχετικὰ μὲ τὸ νέο ἐπαρχιακὸ σύστημα πρὸς τοὺς Δημογέροντες τῆς Σαλαμίνας. Τὴν ἐπόμενη μέρα θὰ εἶναι στὴν Ἀθήνα ¹⁵⁵.

Στις ἀρχὲς Ἀπριλίου μεταβαίνουν στὴ Σύρα ὅπου ἔχουν νὰ παλέψουν μὲ τὴν ἀντιπολίτευση τοῦ παλαιοῦ ἐπάρχου Ε. Δρίτζα καὶ μὲ τὴν ἀντίδραση ὄλων τῶν νησιῶν νὰ καταβάλουν τὸ ὀφειλόμενο μέρος τοῦ δανείου. Τὰ ἔξοδα γιὰ τὴ συντήρηση τῶν δυνάμεων τους τὰ πληρώνουν ἀπὸ τὰ δικά τους χρήματα τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς. Στὴ Νάξο, ἀπ' ὅπου στέλνουν ἀναφορὰ στὴ Διοίκηση ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὴ διαίρεση τῶν κατοίκων σὲ φατρίες καὶ τὴν ἔλλειψη εὐπόρων διότι «*ἡ κατάστασις εἶναι μοιρασμένη εἰς τοὺς πολλούς*». Γιὰ νὰ καθησυχᾶσουν τοὺς 500 Κρήτες στρατιῶτες τους, τοὺς ἐπέτρεψαν νὰ συλλέξουν μόνοι τους ἀπὸ τὰ νησιά τοὺς μισθοὺς τους, πρᾶγμα ποὺ κατήντησε σὲ λεηλασία, ὅμοια μὲ τὶς πειρατικὲς τίς ὁποῖες ἐξ ἄλλου δὲν εἶχαν ἀκόμη καταστείλει ¹⁵⁶.

Στις 20 Μαΐου, παυμένοι ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ τοῦ Αἰγαίου πελάγους οἱ τρεῖς, ὁ Πάγκαλος, ὁ Πολυζωΐδης καὶ ὁ Χρυσίδης, στέλνουν πρὸς τὴ Διοικητικὴ Ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὴ Σύρα ἔκθεση τῶν δυσχερειῶν τους καὶ τῶν παραπόνων τους σὰν ἰδιῶτες πλέον. Ἐπισημαίνουν τὴ δυσπιστία καὶ τὴν ἐχθρότητα τοῦ Ψαριανοῦ Μοναρχίδη, τὴ βάνουση συμ-

151. Βλ. Ἀρχεῖον ἀγῶνος Μουσείου Μπενάκη (87), φακ. 34, 18 Μαρτίου 1826.

152. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 164, ἀρ. 18012 καὶ ἀρ. 1300, 18 Μαρτίου 1826.

153. Βλ. ΓΑΚ., Οἰκονομία, φακ. 79, ἀρ. 5046, 22 Μαρτίου 1826.

154. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 183, Πρὸς τὴν Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν, 20 Μαΐου 1826, ἀναφορὰ Πολυζωΐδη, Παγκάλου καὶ Χρυσίδη.

155. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 171, 29 Μαρτίου 1826.

156. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 175, ἀρ. 138, Νάξος, 27 Ἀπριλίου 1826.

περιφορὰ τῶν στρατιωτῶν λόγῳ τῆς ὁποίας ἐκινδύνευσε ἡ ζωὴ τους, καὶ ζητοῦν νὰ ἀποζημιωθοῦν γιὰ τὰ ἐξοδὰ τους. Δικαιολογοῦν τὴν ἀνεπάρκειά τους γιατί εἶναι δύο ἀντὶ γιὰ τρεῖς (ὁ Χρυσίδης ἦταν γραμματέας) : «οὕτω ἡμεῖς εὐρέθημεν περικυκλωμένοι μὲ τὴν ἐκτελεστικὴν δύναμιν, εἰς τῆς ὁποίας τὴν μαρίαν ἐκινδυνεύσαμεν νὰ γένωμεν θύματα». Ἐὰν δὲν εἶχαν παυθῆ θὰ εἶχαν κατωρθῶσει νὰ τελειώσουν τὴ συλλογὴ τοῦ δανείου, προσθέτουν¹⁵⁷.

Στις 24 Ὀκτωβρίου ὁ Πολυζωίδης ἀπὸ τὴν Ὑδρα ἀνανεώνει τὴν αἴτησή του γιὰ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση. Αὐτὴ τὴ φορὰ ὅμως μιλάει γιὰ συνέχιση ἱατρικῶν σπουδῶν, γιὰ ἐξοδα ἑνὸς χρόνου, καὶ ὄχι μόνον γιὰ ἐξοδα ταξιδιοῦ, καὶ ζητεῖ χρήματα προσωπικὰ πλέον ἀπὸ τὸν Γ. Κουντουριώτη, μὲ τὴ σύσταση καὶ τὴ μεσολάβηση τοῦ Μαυροκορδάτου¹⁵⁸. Εἶναι πιθανὸ ὅτι αὐτὴ ἡ παράκληση εἰσακούστηκε, καὶ ὅτι μὲ αὐτὴ τὴ χρηματικὴ βοήθεια ἔφυγε τὸ Μάϊο τοῦ 1827.

Τοὺς τελευταίους μῆνες τοῦ 1826 ὁ Πολυζωίδης συνοδεύει συνεχῶς τὸν Μαυροκορδάτο· εἶναι μαζί του στὸν Πόρο¹⁵⁹, τὸν ἀκολουθεῖ στὰ Μέθανα, ὅπου ἔχει τὴν ἔδρα τοῦ ὁ Φαβιέρου¹⁶⁰.

Λαμβάνει μέρος στὴ συνέλευση τῆς Τροιζήνας· δὲν εἶναι πληρεξούσιος τῆς Γ' συνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου, ἐπομένως δὲν εἶναι αὐτομάτως μέλος τῆς νέας συνελεύσεως. Στις 5 Φεβρουαρίου, ἐνῶ οἱ πληρεξούσιοι εἶναι χωρισμένοι σὲ δύο συνελεύσεις, τῆς Αἰγίνας καὶ τῆς Ἐρμιόνης, συνέρχεται στὸ Ναύπλιο ἡ «Συνέλευσις τῶν παρενρισκομένων εἰς τὴν Ἑλευθέραν Ἑλλάδα Μακεδόνων καὶ Θετιαλῶν τῶν ἐπαναστατησάντων μερῶν»· οἱ συνελθόντες εἶναι 85, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Πολυζωίδης. Ὅριζον 18 ἐκλέκτορες¹⁶¹, ποὺ ἐκλέγουν στις 7 Φεβρουαρίου 6 πληρεξουσίους· σ' αὐτοὺς περιλαμβάνεται καὶ ὁ Πολυζωίδης. Παίρνουν ἐντολὴ ἀπὸ τὴ συνέλευσή τους «ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὸν τόπον

157. Βλ. ΓΑΚ., Ἐκτελ., φακ. 183, πρὸς Διοικητικὴν Ἐπιτροπὴν, Σύρα, 20 Μαΐου 1826. Γιὰ τίς συγκρουόμενες πληροφορίες σχετικὰ μὲ τίς δύο κατοπινὲς ἐπιτροπὲς Αἰγίου Πελάγους βλ. Κ. Μεταξῆ, Ἱστορικὰ Ἀπομνημονεύματα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως, Ἀθῆναι 1956, σ. 141-5, Γ. Δημακοπούλου, ἐνθ' ἄν., σ. 205, Κ. Διαμάντη, ἐνθ' ἄν., Ζ', σ. 189, Ν. Σηλιάδη, ἐνθ' ἄν., 3, σ. 43 καὶ Ἀ. Λιγνάδη, Ἐρανοί, δάνεια, εἰσφοραὶ, δασμοὶ κατὰ τὸ 1826 εἰς τὸ Αἶγαϊον, Ἀθῆναι 1960, σ. 77 - 78.

158. Βλ. Κ. Διαμάντη, ἐνθ' ἄν., σ. 318.

159. Αὐτόθι, σ. 368.

160. Αὐτόθι, σ. 406, 409. Γιὰ τίς κινήσεις καὶ τίς διαπραγματεύσεις αὐτὲς καθίσταται ὑποπτος στὸν Γ. Σταυρὸ· αὐτόθι, σ. 473, ὅπου περιεργὴ μνεία περὶ «δοσίου τοῦ Πολυζωίδη», καὶ ἀποστολῆς του στὴ Σύρα γιὰ μυστικὴ ὑπόθεση.

161. Βλ. Ἀρχεῖον ἀγῶνος Μουσείου Μπενάκη (87), φακ. 37, 5 Φεβρ. 1827.

δπου συγκροτείται ήδη ή 'Εθνική Συνέλευσις»¹⁶², δηλαδή στην Αίγινα¹⁶³.

Μετά από τή μεσολάβηση του Church και του Cochrane συγκαλείται ή 'Εθνική Συνέλευση στην Τροιζήνα. Τήν πρόσκληση του 'Ιω. Καποδίστρια ύπογράφει στις 6 'Απριλίου ό Πολυζωίδης μαζί με τους άλλους¹⁶⁴. Διορίζεται στην 'Επιτροπή επιδιορθώσεως του πολιτεύματος, αλλά μαζί με τον Τρικούπη, τον 'Αντωνιάδη και τον Σκυλίτση - 'Ομηρίδη επικαλούνται άδυναμία νά συντάξουν πολίτευμα σε τόσο λίγο χρόνο και ύποβάλλουν παραίτηση, πού δέν γίνεται δεκτή¹⁶⁵. Στις 29 'Απριλίου ύπογράφει τό τροποποιημένο πολίτευμα μαζί με τά άλλα μέλη τής 'Επιτροπής και με άπολογητικό τόνο ζητούν συγγνώμη για τις πιθανές άτέλειες λόγω τής ταχύτητος τής έπεξεργασίας¹⁶⁶. 'Από τή συμμετοχή του στην έπιτροπή αυτή φαίνεται ότι έχει ήδη έδραιώσει κάποιον κύρος για τήν ειδικεύσή του στα πολιτικά θέματα : είναι κάτι περισσότερο από τον λόγιο του έπιτελείου του Μαυροκορδάτου στην Α' 'Εθνική Συνέλευση. Φαίνεται πώς και στις μεταξύ Στερεοελλαδιτών και Πελοποννησίων διαμάχες κατέβαλε προσπάθειες συμφιλιωτικές¹⁶⁷.

Οί προσωπικές του κρίσεις για τό έργο τής συνελεύσεως τής Τροιζήνας μάς παρέχονται διατυπωμένες ύστερα από έντονη δράση πολλών χρόνων. Στα «'Ελληνικά» του, γραμμένα τό 1870, δηλώνει : «*Η συνέλευσις... έψήφισε πολίτευμα τελειότερον των προηγουμένων, συμπυκνώσασα όλην τήν Νομοτελεστικήν έξουσίαν εις χείρας ενός επί επταετίαν άρχοντος, καλουμένου Κυβερνήτου τής 'Ελλάδος, και ώς τοιοϋτον άηγόρευσε (μετά φανεράς ενός σημαντικού μέρους άπαρεσκείας) τον Κερκυραϊον 'Ιω. Καποδίστριαν*»¹⁶⁸. Προκρίνει τή μορφή αυτή του πολιτεύματος από τά προηγούμενα, φαίνεται όμως νά ρίχνη σκιά στη δημοτικότητα του Κυβερνήτη· αυτά βέβαια είναι κρίσεις εκ των ύστερων.

Μετά τή λήξη τής συνελεύσεως τον βρίσκομε στις 29 Μαΐου στη Σύρα μαζί με τον Δρόσο Μανσόλα¹⁶⁹ ενώ στις 25 άναχωρεί¹⁷⁰ μαζί με τον Πιτζιπιό για τή Τζιά, άπ' όπου πρόκειται νά πάρουν πλοίο για τό

162. Αυτόθι, φακ. 37, 7 Φεβρ. 1827.

163. Σε έρανο πού γίνεται στις αρχές Μαρτίου στην Αίγινα για βοήθεια των 'Αθηναίων γυναικών και παιδιών ό Πολυζωίδης είναι ένας από τους συνδρομητές. Βλ. «Γενική 'Εφημερίς τής 'Ελλάδος», 1827, σ. 146, 16 Μαρτίου.

164. Βλ. Ν. Σπηλιιάδη, ένθ' άν., 3, σ. 234.

165. Βλ. 'Α. Μάμουκα, ένθ' άν., Η' σ. 41 - 42.

166. Αυτόθι, σ. 133.

167. Βλ. 'Α. Πολυζωίδου, Τα Νεοελληνικά, Α', σ. ι'. Πρβλ. Σ. Τρικούπη, ένθ' άν., Δ', σ. 269.

168. Βλ. 'Α. Πολυζωίδου, Τα 'Ελληνικά, Β', σ. 335-6.

169. Βλ. Κ. Διαμάντη, ένθ' άν., Η', σ. 246, (286).

170. Αυτόθι, (287).

Λιβόρνο. Φεύγει μὲ ἓνα γράμμα τοῦ Μαυροκορδάτου¹⁷¹ καὶ μὲ ἄλλα συστατικά. Τὸ γράμμα αὐτὸ προφανῶς ἀπευθύνεται στὸ μητροπολίτη Ἰγνάτιο στὴν Πίζα, ποὺ τὸ λαμβάνει στίς 8/20 Ἰουλίου¹⁷². Ὁ μητροπολίτης συναντᾶται στὴν Πίζα μὲ τὸν Πολυζωίδη, ποὺ εἶναι σταλμένος ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο γιὰ νὰ γεφυρώσῃ μιὰ σιωπηλὴ ψυχρότητα καὶ ἀπόσταση μεταξὺ τῶν δύο. Ὁ Ἰγνάτιος τοῦ ἐκθέτει τὴν ἀπογοήτευσή του ἀπὸ τὸν Μαυροκορδάτο καὶ ὑπόσχεται συμφιλίωση καὶ λήθη τῶν περασμένων κατὰ τὴν ὑπόδειξη τοῦ Πολυζωίδη. Ὁ Ἰγνάτιος τοῦ παρέχει θερμὰ συστατικά γράμματα γιὰ ἀνθρώπους στὴν Ἑλβετία καὶ τὴν Ἄνω Γερμανία. Σκοπεύει νὰ συναντήσῃ τὸν Ἐϋνάρδο στὴ Γενεύη. Συναντᾷ ἐπίσης τὸν Αὐθέντη Καρατζᾶ, ἀποφεύγει ὅμως μὲ πολιτικότητα νὰ ἀναμειχθῇ στὸ «ἄσπονδον μῖσος» μεταξὺ τοῦ Αὐθέντη καὶ τοῦ Ἰγνατίου¹⁷³.

Φαίνεται ὅτι ὁ Ἰγνάτιος συμπάθησε τὸν Πολυζωίδη, ἀφοῦ μάλιστα ὁ μητροπολίτης ἐκφράζει τὸ παράπονο στὸν Μαυροκορδάτο ὅτι δὲν εὐεργέτησε ποτὲ τὸν προσιατευόμενό του¹⁷⁴. Ἀπευθύνει δὲ πρὸς τὸν Καποδίστρια συστατικὸ γράμμα μὲ τὰ ἐξῆς θερμὰ ἐπαινετικά λόγια: «Σᾶς ἐσύστησα τὸν Πολυζωίδην, ἔχει ὑγιᾶ νοῦν, καλὰς ἀρχὰς, ἱκανὰς γνώσεις καὶ ἠξεύρει καὶ γλώσσας ὥστε τελειοποιούμενος θέλει σταθῆ χρήσιμος εἰς τὴν Πατρίδα· ἂν καὶ τὸ φέρεσιμόν του ἐστάθῃ καλὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὥστε θέλετε τὸ μάθει φθάνοντες, εἶναι δίκαιον νὰ τὸν προτιμήσετε ἀπὸ ἄλλους»¹⁷⁵.

Ἐπὶ τέλους πῆρε τὸ δρόμο γιὰ τὸ Παρίσι, πραγματοποιῶντας τὶς τόσο ταλαιπωρημένες καὶ συχνοαπατημένες ἐπιθυμίες του, ὑποθέτω, μὲ τὴ συνδρομὴ τοῦ Κουντουριώτη¹⁷⁶. Γιὰ τὶς σπουδές του στὸ Παρίσι, τὴ διαμονή του ἐκεῖ, ἐκτός ἀπὸ τὸ ὅτι περνᾶει δυνατὲς ἀπογοητεύσεις καὶ ἀγωνίες, τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἀντικαποδιστριακὸς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ¹⁷⁷ καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν παλαιὸ του δάσκαλο Μινωίδη Μηνᾶ¹⁷⁸ δὲν ἔχω ἄλλες πληροφορίες. Ὁ ἴδιος ὁ Μηνᾶς τὸν συκοφαν-

171. Βλ. Ἀρχεῖον Μαυροκορδάτου Μουσείου Μπενάκη (146), φακ. 19, ἀρ. 1164, 27 Μαΐου 1827.

172. Βλ. Ἐμ. Πρωτοψάλτη, Ἰγνάτιος Μητροπολίτης Οὐγγροβλαχίας, Ἀθήναι 1959 - 1961, Β', σ. 265.

173. Αὐτόθι, σ. 269 - 70.

174. Αὐτόθι, σ. 278.

175. Αὐτόθι, σ. 291.

176. Βλ. ἄνωτέρω, σ. 49.

177. Βλ. ΓΑΚ., Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον Ἄλ. Μαυροκορδάτου, φακ. 16, ἀρ. 004707, 10 Ἰουνίου 1829.

178. Βλ. Μινωίδη Μηνᾶ, Ἐλεγχος Προδοτῶν, σ. 18.

τεΐ πολὺ ἔντονα καὶ γι' αὐτὸ δὲν ὑπολογίζω πολὺ ὅσα γράφει. Παρ' ὄλο πὸ ἀποδίδει τὴν ἐπάνοδο τοῦ Πολυζωΐδη σὲ πρόσκληση τοῦ Μαυροκορδάτου νὰ δημοσιογραφῆσῃ, γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴν πολιτικὴ του μερίδα¹⁷⁹, νομίζω ὅτι ἔχει ἄδικο, τόσο περισσότερο καθ' ὅσο ὁ Πολυζωΐδης προσπαθεῖ νὰ ἐργασθῆ κάτω ἀπὸ τὶς διαταγὰς τοῦ Καποδίστρια.

Σὲ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Καποδίστρια στὶς 12 Μαΐου 1830 ἀπὸ τὸ Παρίσι ὁ 'Ευνάρδος τοῦ συστήνει τὸν Πολυζωΐδη, τὸν ὁποῖον ἐγνώρισε ἀπὸ τὸν 'Ιγνατίο. Γιὰ νὰ ἐπιστρέψῃ, ὁ 'Ευνάρδος τοῦ ἔδωσε 400 φράγκα ἀπὸ τὰ χρήματα πὸ εἶχε προορίσει ὁ Λεοπόλδος γιὰ βοήθεια τῶν ἐπαναπατριζομένων Ἑλλήνων, στὰ ὁποῖα προσέθεσε ὁ ἴδιος ἄλλα 100, καὶ φροντίζει γιὰ τὴν ἐπάνοδό του¹⁸⁰. Ἦδη ἀρκετὰς μέρες πρὶν ἀπὸ τὶς 11/23 'Ιουλίου 1830 ὁ Πολυζωΐδης ἔχει φθάσει στὸ Ναύπλιο¹⁸¹.

Νομίζω ὅτι ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα ἀρχίζει ἡ δυναμικὴ δρᾶση τοῦ Πολυζωΐδη — ὅταν ἐντάσσεται μὲ γνώσεις καὶ ἰδανικὰ σὲ μιὰ πολιτεία μὲ νόμους καὶ παρανομίες. Τῇ στάσει του ὡς τώρα πρέπει νὰ τὴν κατανοήσωμε πλησιάζοντας περισσότερο πρὸς τὴ θέση του. "Ὅταν ξεσπᾷ ἡ ἐπανάσταση εἶναι δεκαεννέα ἐτῶν : τὸν δικαιολογοῦμε γιὰ τὴν ἀποχὴ του ἀπὸ τὰ κοινὰ. Διανοούμενος, ἴσως ἀπὸ τὴ φύση του ὄχι πολεμιστῆς, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἰδιαίτην πατρίδα του, ἀνάμεσα σὲ ἀνθρώπους πὸ ἀγωνίζονται γιὰ τὴ δικὴ τους ἐλευθερία καὶ γιὰ ὅ,τι ἔχουν συνδέσει μὲ τὴ δικὴ τους γῆ : ἴσως ἔτσι πρέπει νὰ καταλάβωμε τὴν ἀποχὴ του ἀπὸ τὰ πεδία τῶν μαχῶν. Ἐνθουσιώδης εἶναι μόνο σὲ ἓνα ζήτημα : νὰ προσφέρῃ ἀξιοποιῶντας τὶς δυνάμεις του. Τὴν προσφορά του τὴν καθορίζει στὸν πολιτικὸ - διοικητικὸ τομέα. Τὴν ἀναβάλλει ὁμως ἕως ὅτου τελειοποιηθῆ μὲ σπουδὰς στὸ ἐξωτερικόν. Τελικὰ ἡ προσφορά του στὴν ἐπανάσταση εἶναι δευτερεύουσα, σχεδὸν μηδαμινή, ὁ ἴδιος δέ, ἀπογοητευμένος, μένει μὲ τὴν ἐντύπωση τῆς ματαιότητος τῆς παρουσίας του.

179. Βλ. Μινωΐδη Μηνᾶ, *La Grèce Constituée*, σ. 97.

180. Βλ. Σ. Θεοτόκη, *'Αλληλογραφία 'Ευνάρδου - Καποδίστρια*, Ἀθῆναι 1929, σ. 305.

181. Βλ. Ἀρχεῖον Σούτσου Μουσείου Μπενάκη (46), φακ. 19, ἀρ. 752, 11/23 'Ιουλίου 1830, ἐπιστολὴ Ρίζου - Νερουλοῦ πρὸς τὸν Μ. Σούτσο στὸ Παρίσι.